

Melikertes-Palaimonkulten i Isthmia

af Marie Kluge

Helligdommen i Isthmia¹ ved Korinth er en af de fire panhelleniske helligdomme i Grækenland. Ved siden af det store tempel til hovedguddommen Poseidon, er der fundet rester af et kultsted til heroen Melikertes-Palaimon. Heroens specielle kompositnavn dækker over den forvandling som menneskedrengen Melikertes gennemgik, mens han ifølge myterne opholdte sig i havet, hvor han blev til heroen og/eller havguden Palaimon. De materielle fund fra Melikertes-Palaimons kultsted dateres til 1.-3. årh. e.Kr. Da der ikke er fundet arkæologisk materiale, som kan bevise, at Melikertes-Palaimon blev dyrket i Isthmia før helligdommen blev genetableret i romersk tid, er spørgsmålet, om kulten overhovedet eksisterede i før-romersk tid. For at besvare dette spørgsmål er det nødvendigt at analysere en række forskellige forhold, der direkte eller indirekte er af betydning for Melikertes-Palaimonkulten.²

Udsnit af Palaimonområdet i Isthmia. I forgrunden ses et hul, det såkaldte Pit A, umiddelbart bagved er en mur til en stoa. Bagerst i billedet anes en anden mur, som omkransede tempelområdet. Længst mod vest ses den østlige del af et tempelfundament med en åbning i podiet. (Foto: Marie Kluge, Isthmia februar 2008).

1. Den moderne forskningslitteratur omtaler sædvanligvis Poseidons store helligdom på isthmen ved Korinth under navnet *Isthmia*, som det også er tilfældet i denne artikel. Dette svarer imidlertid ikke til antik sprogbrug: Det græske τὰ Ἴσθμια er navnet på den store fest til gudens ære (cf. Thuk. 8.9.1, 10.1); toponymet *ἡ Ἴσθμία findes ikke, og *Isthmia* er altså blot en bekvem moderne konstruktion. Når antikke kilder refererer til helligdommen, sker det som regel ved en henvisning til dens geografiske placering på isthmen, se f.eks. Herodot 8.123: Μετὰ δὲ τὴν διαίρεσιν τῆς λήϊης ἔπλεον οἱ Ἕλληνες ἐς τὸν Ἴσθμὸν ἀριστήια δώσουτες τῷ ἀξιώτατῳ γενομένῳ Ἑλλήνων ἀνὰ τὸν πόλεμον τοῦτον. Ὡς δὲ ἀπικόμενοι οἱ στρατηγοὶ διενέμουτο τὰς ψήφους ἐπὶ τοῦ Ποσειδέωνος τῷ βωμῷ κτλ. Helligdommen synes altså ikke at have haft et selvstændigt *navn*, sådan som f.eks. Olympia havde (ἡ Ὀλυμπία).
2. Medmindre andet er anført, er årstal f.Kr.

I. Helligdommens udgravningshistorie

For over halvtreds år siden i perioden 1952-1967 foretog Oscar Broneer (University of Chicago) de første systematiske udgravninger af helligdommen i Isthmia ved Korinth i Grækenland (fig.1). Helligdommens topografi er bygget op omkring et øvre plateau, hvor Poseidontemplet ligger. Dette blev som det første udgravet i 1952. Herefter fulgte afdækning af resten af det øvre plateau, hvor der var spor efter et stort alter, omkringliggende bygninger og et romersk heroon (Palaimons tempel). Nedenfor det øvre plateauet fandt man et teater, to underjordiske grotter samt to stadier, der har været brugt ved De Isthmiske Lege i forskellige tidsperioder.

De første udgravninger er publiceret af The American School of Classical Studies at Athens i tidsrummet 1971-1999.³ Rapporter, efter en stor udgravning foretaget indenfor temenos i 1989 er desuden publiceret i *Hesperia* 1992–1998.⁴ University of Chicago Excavations at Isthmia har en hjemmeside, hvor man kan finde årlige rapporter fra perioden 1989-2008 med opdaterede kommentarer til de forskellige igangværende forskningsprojekter, heriblandt udforskning af de bygninger, der har tilknytning til Melikertes-Palaimonkulten.⁵ I juni 2007 afholdt University of Chicago Excavations at Isthmia et symposium under titlen "Half a Century on the Isthmus". Abstracts herfra blev publiceret i 2008 på hjemmesiden. Et af disse abstracts beskæftiger sig med skulpturfund tilknyttet Palaimonkultstedet.

Paul A. Clement (University of California) udgravede i 1967 de romerske bade og en senantik befæstningsmur kaldet "Hexamilion". I 1987 blev hans arbejde overtaget af Timothy Gregory og Ohio State University.⁶ I dag udgraves helligdommen i fællesskab af universiteterne The University of Chicago og The Ohio State University. Førstnævnte udgraver den centrale del af helligdommen, mens sidstnævnte arbejder i områdets udkant, som omfatter romerske bade, et græsk bassin, en befæstningsmur og helligdommens østlige område.

3. Broneer 1971; 1973; 1977; Sturgeon 1987; Gregory 1993; Lattimore 1996; Raubitschek 1998; Morgan 1999.

4. Gebhard, Hemans & Hayes 1992; 1998.

5. <http://humanities.uchicago.edu/orgs/isthmia/isthmia.html>.

6. Også Ohio State University Excavations at Isthmia har en hjemmeside med studierapporter fra perioden 1992-2003: <http://isthmia.osu.edu/reports.html>.

II. Publikationer

De arkæologiske fund fra Melikertes-Palaimonkulten er især publiceret af O. Broneer⁷ og Elizabeth Gebhard.⁸ Gebhard har desuden publiceret adskillige artikler bl.a.: "The Isthmian Games and the Sanctuary of Poseidon in the Early Empire" (1993b) og "Rites for Melikertes-Palaimon in the Early Roman Corinthia" (2005a). Disse artikler er væsentlige, fordi de belyser vigtige problemstillinger, som ikke er behandlet i selve udgravningsrapporterne. Rapporten fra udgravningen i 1989 stiller spørgsmål ved den kronologi, som Broneer opstillede. Det var bl.a. John W. Hayes' analyser af keramikfund fra udgravningen i 1989 som ændrede kultstedets kronologi.⁹

Den arkæologiske udforskning af Melikertes-Palaimonkulten varetages altså i særdeleshed af Gebhard, der både har udgravet og publiceret det nyeste arkæologiske materiale om Melikertes-Palaimonkultstedet.¹⁰ Ved personlig korrespondance med Gebhard, fik jeg at vide, at hun arbejder på endnu en artikel, som beskæftiger sig med Melikertes-Palaimonkultstedets sene arkæologiske fase, den såkaldte fase V.

Følgende publikationer beskriver desuden Melikertes-Palaimonkulten og myterne bag: L.R. Farnell¹¹ har et afsnit om Melikertes-Palaimon og om hans mor, som både blev kaldt Ino og/eller Leukothea. E. Will¹² studerede, før udgravningen af helligdommen, kulten og myterne om Melikertes-Palaimon. Konklusionen på hans studium var, at kulten var betydningsfuld i den græske periode og endda oprindelig kan være dannet ud fra en før hellensk kult for Ino og Melikertes. J.G. Hawthorne¹³ og M. Piérart¹⁴ diskuterer også Melikertes-Palaimonkulten i Isthmia. Begge forskere mener dog, at der ikke er beviser for at kulten eksisterede tidligere end augustæisk tid. Ligeledes betragter H. Koester udelukkende Melikertes-Palaimonkulten som en romersk mysteriekult.¹⁵ D.W. Rupp¹⁶ går imod teorien om den

7. Broneer 1973.

8. Gebhard, Hemans & Hayes 1998.

9. John W. Hayes daterede under O.Broneer keramikken til at være 50 år tidligere end de nye fund, som er katalogiseret i rapporten fra 1989.

10. Gebhard 1992: 73-79; Gebhard 1993a: 154-77; Gebhard 1993b: 78-94; Gebhard & Dickie 1998: 159-65; Gebhard 2002: 221-37; Gebhard 2005a: 165-203; Gebhard & Reese 2005b: 125-53.

11. Farnell 1921: 35-47.

12. Will 1955: 168-80, 210-12, 217-19.

13. Hawthorne 1958: 92-98.

14. Piérart 1998: 85-109.

15. Koester 1990: 355-66.

16. Rupp 1979: 64-72.

romerske oprindelse, og idet han argumenterer for et græsk ophav, giver han et bud på, hvor kultstedet kan have været placeret i den græske periode. C.O. Pache¹⁷ argumenterer også for, at kulten var græsk, og henviser til Melikertes-Palaimonmytens betydning for De Isthmiske Lege. Gebhard og Dickie vender også spørgsmålet om sammenhængen mellem Melikertes-Palaimonkulten og grundlæggelsen af De Isthmiske Lege og henviser til de skriftlige kilder, især til Pindar.¹⁸

Det er især hos Pindar, Pausanias og Ovid at vigtige informationer om Melikertes-Palaimon og hans kult er overleveret. I den moderne forskning refereres flittigt til disse forfattere. Men selvom den antikke tekst ikke forandrer sig, fortolkes den ikke altid ensartet af moderne forskere. Dette gælder især for Pausanias' beskrivelse, der på trods af sin tvetydighed alligevel har vist sig uvurderlige for de arkæologiske undersøgelser. Pausanias' tekst har vist sig at være en væsentlig hjælp ved fortolkningen af de arkæologiske fund, men også styrende for, hvor Broneer i første omgang valgte at grave.

III. Helligdommens historie

I antikken var helligdommen i Isthmia først og fremmest viet til Poseidon. Men også Amphitrite og Melikertes-Palaimon blev som nævnt dyrket dér, sidstnævnte som følge af sin tilknytning til De Isthmiske Lege.¹⁹ Senere skriftlige kilder, som f.eks. Pausanias (2.2.1), nævner, at der i helligdommen var et alter for Poseidons børn, kykloperne. Endvidere fortælles det, at Demeter blev dyrket i helligdommen, fordi hendes kult, igen ifølge Pausanias,²⁰ ofte blev dyrket i tilknytning til Poseidon. Plutarch så ligeledes en tydelig forbindelse mellem Demeter og Poseidon (*Quaest. Conviv.* 668e).

I en indskrift (*IG IV 203*) fra 2. årh. e.Kr., fundet i helligdommen, nævnes det, at Kore, Dionysos, og Artemis blev dyrket sammen med Demeter i et indhegnet område kaldet *Den hellige dal*. Dette sted er endnu ikke blevet identificeret. Gudernes forfædre dvs. Helios, Euteria, Kore og Pluto nævnes også i indskriften, og da disse enten kan knyttes til kulten

17. Pache 2004: 135-80.

18. Gebhard & Dickie 1998: 159-65.

19. Gebhard 1993a: 154; Gebhard & Dickie 1998: 159.

20. Pausanias omtaler adskillige steder på Peloponnes: I Arkadien nær Thelphousa (8.25.4 8) i en grotte nær Phigaleia (8.42.1-3). Poseidon og Demeters datter Despoina blev dyrket sammen med sin mor i Lykosoura i en helligdom, hvor der også var et alter for Heste-Poseidon (8.37.1-12). Udenfor Mantinea ligger en grotte viet til Demeter lige over helligdommen til Heste-Poseidon (8.10.1). I Argolis nær Troizen lå et tempel til Demeter (Løvgiveren) over helligdommen for Poseidon (Opdrageren). I Eleusis ses Poseidon som Pater (Pausanias 1.38.6).

omkring Demeter eller til høsten, formodes det, at frugtbarhed var af stor betydning for helligdommens tilbedere.²¹ Ifølge *Marmor Parium*, en kronografisk indskrift fra kykladeøen Paros,²² var grundlæggeren af De Isthmiske Lege den attiske helt Theseus, og indvielsen af Legene skete i 1259. At Theseus kan sættes i forbindelse med Legene i Isthmia, afspejler en athensk version af myten om Legenes tilblivelse.²³ Der er dog ingen tvivl om, at Melikertes-Palaimon i de fleste mytologiske beretninger spillede en central rolle ved grundlæggelsen af De Isthmiske Lege.²⁴

Vi ved bl.a. fra Pindars epinikiske oder, at alle fire panhelleniske lege fra det 5. årh. blev opfattet som *stefaniske* lege, dvs. at prisen for at vinde, var en krans (*stephanos*) af planter. I Athen indførte Solon en lov om, at den athener, som vandt ved De Isthmiske Lege skulle have ét hundrede drakmer som sejrpris. Dette beløb firdobledes, hvis han vandt ved De olympiske Lege. Ifølge Pache blev De Isthmiske Lege en Panhellenisk festival i 582.²⁵ Ligesom legene i Nemea, der blev etableret et par år senere, blev De Isthmiske Lege afholdt i foråret (april-maj) i det andet og fjerde år af hver olympiade. De fire Panhelleniske fester dannede en lukket cirkel – en panhellenisk *periodos* med seks sæt lege på fire år.²⁶ Legene i Isthmia omfattede de almindelige atletiske konkurrencer samt heste- og vognvæddeløb.

Helligdommen i Isthmia udgjorde med sin beliggenhed på landtangen Isthmos, der forbinder Peloponnes og det græske fastland, et vigtigt knudepunkt. Området var strategisk vigtigt både trafikalt og fordi storbyen Korinth lå lige i nærheden.²⁷ Faktisk ligger helligdommen i bogstaveligste forstand placeret direkte ovenpå den antikke vej, der forbandt Peloponnes og Attika. Især på helligdommens centrale plateau ved Poseidontemplet og ved det lange stenalter er der fundet utallige spor efter et rigt forgrenet vejnet. I perioden fra ca. 146, hvor romerne med general Mummius i spidsen ødelagde store dele af området, herunder også Korinth, til ca. 50 e.Kr. gik nogle af vejene henover det ødelagte stenalter.

21. Gebhard 1993a: 154.

22. *Marmor Parium* = *FGrHist* 239 A 20 = *IG XII* 444. 20.

23. Ifølge Plutarch, *Theseus* 25, var Theseus grundlæggeren af De Isthmiske Lege.

24. Gebhard 2002: 232 (skema); Pache 2004: 204-5 note 2.

25. Pache 2004: 204 note 2.

26. Gebhard 2002: 231 (tabel).

27. Landtangen ligger mellem to have og forbinder to landområder. I oldtiden gik en *diolkos* (slæbested til skibe) tværs over det snævreste sted, der er 6 km bredt. Både Cæsar og Nero havde planer om en kanal, men denne blev først en realitet i slutningen af det 19. århundrede.

Fig. 1. Kort over Grækenland med angivelse af Isthmias placering. (The University of Chicago Excavations at Isthmia)

I den periode, som altså varede hen ved 200 år, blev De Isthmiske Lege formentlig afholdt i byen Sikyon ikke langt fra Isthmia. Da Korinth var blevet genopført som en romersk koloni i 44 under navnet *Colonia Laus Julia Corinthiensis* blev Legene, ifølge Gebhard (1993a), flyttet hertil. Det var først i midten af det første århundrede e. Kr. at De Isthmiske Lege igen blev afholdt i helligdommen i Isthmia.

IV. De materielle fund og den arkæologiske udvikling

Den første aktivitet i Isthmia er dokumenteret af keramikfund fra bosættelser fra den sene bronzealder i perioden mellem 1600-1200; herefter ophører kontinuiteten i Isthmia. Til forskel fra Olympia findes der i Isthmia ikke noget materiale fra den submykenske periode.²⁸ Først omkring år 900 er der igen tegn på beboelse i området, nærmere betegnet ved Rachiformationen ovenfor helligdommen.²⁹ De tidligste kultiske aktiviteter i helligdommen i Isthmia dateres således til ca. år 900 på grund af fund af keramik blandet med aske og brændte dyreknogler.³⁰ Fundene tyder på, at den samme form for kultisk aktivitet fortsatte uafbrudt indtil sidste halvdel det 8. årh. I slutningen af det 8. årh. blev den første store terrasse på det centrale plateaus østside gjort plant og et tydeligt rødt pudslag³¹ har muligvis haft det formål at afgrænse det hellige område. De fleste votivgaver til Poseidon i Isthmia var på det tidspunkt af brændt ler. Disse står i kontrast til de rige votivgaver fra den samme periode til Zeus i Olympia, Apollon i Delfi og Hera i Perachora.³²

Helligdommens monumentalisering begyndte i arkaisk tid med konstruktionen af Poseidontemplet, alteret og en spinkel temenosmur, der fulgte konturerne af det centrale plateau. Meget tyder på, at Poseidontemplets søjler og tagkonstruktion var af træ. På baggrund af keramikfund fra konstruktionslaget dateres dette Poseidontempel til 690-650. Fra opførelsen til ødelæggelsen under en stor brand i år 470 tyder to gulvlag på, at templet gik gennem flere byggefaser.³³ I begyndelsen af det 6. årh., omkring tidspunktet for de første Isthmiske Lege, blev helligdommen udvidet med et stadion. I samme århundrede blev temenosmuren rykket længere mod øst, og to propylæer blev opført. Godt hundrede år efter tilføjedes et teater samt diverse badefaciliteter. Disse blev placeret på et lavere niveau nord for Poseidontemplet.

Efter branden i 470 opførtes umiddelbart herefter et nyt dorisk tempel på det samme sted. Det 5. årh. var i det hele taget en tid med stor byggeaktivitet i Isthmia. Alteret blev ombygget og forøget, så det passede til det nye store klassiske tempels proportioner, tilskuerpladserne til stadion blev udvidet og lå nu tæt ved alteret. To separate indgange blev bygget mellem alteret og stadion. Først i hellenistisk tid blev dette stadion opgivet til fordel for et

28. Kyrieleis 2002: 213.

29. Morgan 2002: 252 - Rachiformationen er et forbjerg, hvor der er fundet bosættelser.

30. Gebhard 1993a: 155.

31. Pudslaget er evidens for en struktur som ikke mere kan konstateres f.eks. soltørrede tegl.

32. Gebhard 1993a: 155-56.

33. Gebhard 1993a: 156.

nyt og større. Det hellenistiske stadion blev placeret et stykke fra helligdommens centrale plateau mod sydøst. I dag ligger det gemt under en appelsinlund og er kun delvist udgravet. Alligevel har Broneer kunnet rekonstruere dets grundplan.³⁴ Helligdommens teater blev bygget i tiden lige før endnu en brand i 390 og igen ombygget i slutningen af det 4. årh. Fra senere overleverede programmer for De Isthmiske Lege fremgår det, at det snarere var musik-konkurrencer end egentlige dramaforestillinger, der blev afholdt i teateret i Isthmia. En sammenslutning af kunstnere kendt som "Dionysos' kunstnere" holdt til i Isthmia og Nemea.³⁵

I romersk tid, fra ca. midten af 1. årh. e.Kr., blev helligdommen genetableret, og i de efterfølgende godt 300 år gennemgik den adskillige ombygninger. Særligt området sydøst for Poseidontemplet, hvor det arkaiske stadion havde ligget, var under konstante forandringer i århundrederne e.Kr. Det var netop i dette område, at de forskellige bygninger med tilknytning til Melikertes-Palaimonkulten kom til at ligge. I det følgende afsnit vil Melikertes-Palaimon-kultstedets byggefaser blive beskrevet. De tidligere græske badefaciliteter blev i samme periode moderniseret til et mere avanceret romersk bad. I senantikken fra det 3. - 7. årh. byggedes en fæstning og befæstningsmuren Hexamilion mod nord.

V. Det arkæologiske materiale fra Melikertes-Palaimonkulten ifølge Broneer

Broneer lader Pausanias' beskrivelse af Palaimontemplet indlede sit afsnit om Melikertes-Palaimon i sin udgravnings-publikation.³⁶ Pausanias så: τοῦ περιβόλου δέ ἐστὶν ἐντὸς Παλαίμονος ἐν ἀριστερᾷ ναός (2.2.1). Ifølge Broneer kom Pausanias således ind i helligdommens temenos fra det gamle stadion gennem den sydøstlige *propylon*. Efter en beskrivelse af Poseidontemplet fortsatte Pausanias til Palaimontemplet, hvor han så statuer af Poseidon, Leukothea og Palaimon selv. Pausanias beskriver ikke selve templet, men kun noget, som han kalder for *adyton*, hvor der blev aflagt ed til Palaimon inden Legene.

Pausanias' beskrivelse er så upræcis, er der stor usikkerhed om, hvorvidt dette *adyton* var en del af templet eller en separat bygning.³⁷ Med Pausanias som guide var det ifølge Broneer dog ikke svært at finde selve Palaimonområdet, da Poseidontemplet først var lokaliseret.

34. Broneer 1973: 55-64 Plan VI.

35. Gebhard 1993a: 158-59.

36. Broneer 1973.

37. Broneer 1973: 99 note 2 henviser til Will 1955: 177-80, 184-87. Will mener, at *adyton* var separeret fra templet. Broneer gengiver desuden Pausanias tekst i note 2, både i original og oversat.

Det arkaiske stadion med dets specielle startsystem var det første Broneer udgravede (fig. 2.). Men lige over stadions stenlægning lå resterne af et ujævnt fundament fra den romerske periode, hvoraf der var enkelte porossten tilbage. At de materielle fund ikke strakte sig længere tilbage end til romersk tid, passede ikke med Broneers forventninger om, at Palaimonkultstedet måtte være ældre.³⁸ En forklaring på *hvorfor* der ikke er fundet et ældre kultsted til Palaimon, kan ifølge Broneer være erosion af området. Broneer antager, at der lå et tidligere kultsted i nærheden af det arkaiske stadion. Netop i området omkring templet fandt Broneer adskillige kultgenstande, bl.a. forskellige lamper, heriblandt de enestående Palaimonlamper, som dateres tidligere end Palaimontemplet dvs. til ca. 80-100 e.Kr.³⁹ De allertidligste strukturer, der med sikkerhed kan sættes i forbindelse med Palaimonkulten, er de tre votivdepoter kaldet Pit A, B og C. Broneer daterer disse fra begyndelsen af 1 årh. e.Kr. til midten af 2. årh. e.Kr.

De to votivdepoter Pit A og B blev etableret i periode I-II dvs. første halvdel af det 1. årh. e. Kr. Bunden af Pit A lå nedsænket i stadiongulvet og var 1.30 m under det skrånende niveau, der i arkaisk og klassisk tid har udgjort tilskuerpladserne til stadion. Pit As mål var 3,70 m i længden og 2,00 m i bredden. Den nordlige væg var beklædt med teglsten. Disse var krympet som tegn på, at de havde været udsat for høj varme. De tre andre vægge bestod af naturlig klippevæg. Da Pit A blev udgravet var den fyldt med aske, brændte dyrekogler, keramik og lamper til en højde af 0,80 m over depotets bundniveau.⁴⁰ J.W. Hayes har for Broneer dateret keramikfundene fra Pit A til første halvdel af 1. årh. e.Kr. Omfatningsmuren til Pit A bestod af store stenblokke, murens længde fra øst til vest var 9.60 m, mens den fra nord til syd formentlig var ca. 8 m. Sidstnævnte mål er kun et bud, idet opmålingen blev besværliggjort af at sydmuren er forsvundet under en senere stoa. Da den nordlige mur overvejende bestod af mindre sten i stedet for store stenblokke har indgangen til området muligvis været her.

Pit B tilhører sandsynligvis den lidt senere periode II, dvs. omkring midten af det 1. årh. e.Kr. Pit B måler 3,80 m fra øst til vest og mere end 2,40 m fra nord til syd. Kun den sydlige del er velbevaret, resten blev ødelagt, da stoaen blev bygget. Ligesom Pit A var Pit B også nedsænket i stadiongulvet, her i væddeløbsområdet. Både øst-, syd- og vestmuren i Pit B var beklædt med teglsten, der også var krympet som tegn på høj varme. I Pit B blev fundet aske,

38. Will 1955: 168-80, 210-12; Farnell 1921: 40-42.

39. Broneer 1973: 100.

40. Broneer 1973: 100 note 6 beskrivelse af fundene fra Pit A.

dyrekogler og keramik. Fundene herfra skal muligvis dateres ca. 20 år senere end materialet fra Pit A, men der mangler ordentlig dokumentation herfor.⁴¹ Efter åbningen af Pit B blev en større indhegningsmur opført. Denne nye indhegning, hvoraf ingen af murene er parallelle, måler 16,25 m fra øst til vest langs den nordlige mur og 18,50 m ved den sydlige mur. Længden fra nord til syd var ca. 19,70 m på østsiden, mens den var 17,35 m på vestsiden. Indgangen var formentlig stadig i den nordlige mur. At indhegningen af Pit B var irregulær, kan eventuelt fortolkes således, at Pit A endnu blev brugt, da Pit B blev konstrueret. Det arkæologiske materiale i den tidlige kejsertid bestod ifølge Broneer altså af Pit A og B tillige med lamper fra området ved det senere tempel.

I periode III dvs. slutningen af det 1. årh. e.Kr. blev Pit C og en omfatningsmur konstrueret. Murens totale længde fra øst til vest var på indersiden 41,60 m. I alt dækkede indhegningen omkring Pit C et område på 782 m². To parallelle mure orienteret i nord og sydlig retning opdelte komplekset i tre med to kvadratiske gårde i hver ende. Pit C, hvis mål var 4,05 m fra øst til vest og 3,57 m fra nord til syd, lå i det østlige og største kvadrat.⁴² Væggene i Pit C, der er bevaret op til en højde af 1,10 m., bestod nederst af naturlig klippe (0,24 m), mens den øvre del var af sten med jord. Stenene viste tegn på, at de havde været udsat for høj varme i endnu større omfang end tilfældet med murene i de to tidligere pits. Endvidere var der spor efter forsøg på at beskytte væggene med ler. På et tidspunkt må den østlige mur været brudt fuldstændig sammen, idet den er blevet erstattet af en ny lavet af teglsten. Disse var ligeledes sodede af ild. Endvidere var Pit C fyldt op i en højde af ca. 0,75 m over gulvniveau. Indholdet bestod af en stor mængde aske, brændte dyrekogler, lamper og keramik. Broneer daterer de seneste keramik fund til midten af det 2. årh. e.Kr.⁴³

Vest for Pit C rejste grundniveau sig i antikken i en serie små trin. Broneer foreslår, at trinene muligvis blev brugt som siddepladser med transportable sæder af tilskuerne til de ceremonielle ritualer, der foregik omkring Pit C. I det vestlige og noget mindre kvadrat⁴⁴ er hele den nordlige og dele af den vestlige mur forsvundet. Dele af sidstnævnte mur forsvandt, da Palaimontemplet blev opført. Broneer undrer sig over, hvad det vestlige rektangel har været brugt til, før templet blev konstrueret, men gætter på, at området havde en særlig

41. Broneer 1973: 101 note 7 beskrivelse af fundene fra Pit B.

42. Det østlige rektangel måler 18,25 m fra øst til vest og omkring 19 m fra nord til syd.

43. Broneer 1973: 102 note 8 (beskrivelse af fund fra Pit C).

44. Det vestlige rektangel måler 15,80 m fra øst til vest og ligesom den østlige del ca. 19 m fra nord til syd.

betydning, fordi han fandt store mængde lamper i forskellige niveauer.⁴⁵ De N-S orienterede mure midt i komplekset⁴⁶ var bygget i samme teknik (sten med jord) som de yderste mure. Den midterste del havde endvidere to rum, muligvis med en dør imellem.⁴⁷ Døråbninger i de to parallelle vægge har åbnet for adgang mellem kompleksets tre dele i periode III.

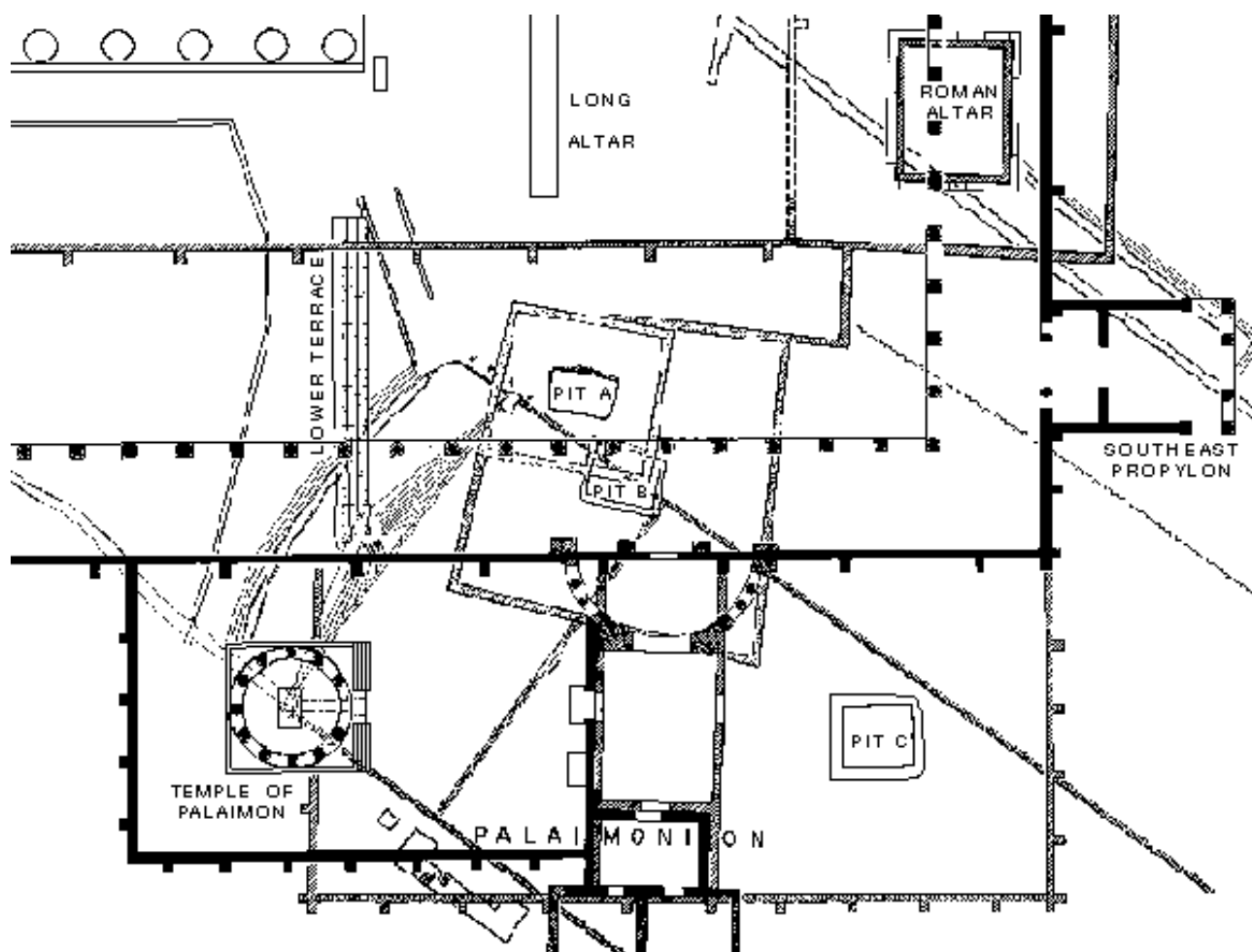

Fig. 2. Broneers rekonstruktion (*Isthmia II*, *Hesperia* 61 [1992] pl. 7.).

Den første struktur, der blev anlagt i periode IV var et kalkbassin (bilag 6). Dette blev placeret på den midterste del af kompleksets østvæg, ca. 2 m syd for den senere stoas bagvæg. Kalkbassinet var 1,38 m i længden, 1,12 m i bredden og bevaret i en dybde af 0,74 m. Alle fire sider og bunden var beklædt med terrakotta tagtegl, hvis mål var ca. 0,70 × 0,58 m.

45. Broneer 1973: 104.

46. Den aflange og midterste del måler 6,25 m mellem de to parallelle vægge samt ca. 19 m fra nord til syd.

47. Broneer 1973: 104.

Nogle af tagteglene skal, ifølge Broneer,⁴⁸ klassificeres som græske, mens andre er typisk romerske. Tagteglene var fæstnet til siderne vha. af kalk.

Den næste konstruktion, der blev bygget, var en halvcirkulær struktur ved den nordlige væg. Denne blev placeret delvist ovenover kalkbassinet, der sandsynligvis har været i brug, mens bygningen af den halvcirkulære struktur stod på.⁴⁹ Den halvcirkulære struktur har muligvis fungeret som monumental indgang til komplekset og har forbundet Palaimons kultsted med Poseidonhelligdommen. Syd for den midterste del af komplekset opførtes den såkaldte sydbygning med to rum, hvis mure i dag fortsætter under den moderne vej. Der er fundet tagteglensfragmenter i den vestlige og midterste del af sydbygningen. Byggestilen i periode IV var solid og der benyttedes blokke holdt sammen med hård kalkmørtel. I modsætning til de tre foregående perioders byggemetode, hvor man primært anvendte jord, anvendtes der nu kalk som mørtel. Rester af en marmorbue er fundet i midten af komplekset. Denne kan have været en del af en indgangsportal.

I periode V blev der i den vestlige kvadrat opført det første tempel i området og den vestlige kvadrat blev mod vest udvidet med 10,40 m.⁵⁰ Den halvcirkulære struktur blev styrket, da grundniveauet blev hævet. Det er vanskeligt at afgøre nøjagtigt, hvor højt grundniveauet var, idet stratigrafien er blevet forstyrret i tidlig kristen tid. I den periode blev en del bygninger i helligdommen revet ned, bl.a. for at få materiale til fæstningen og befæstningsmuren Hexamilion. Nogle steder lå niveauet over 1 m højere end stadiongulvet. Dette er tilfældet i den midterste del af komplekset. Ifølge Broneer er der ingen grund til at tro, at grundniveauet i det østlige rektangel omkring Pit C blev hævet.⁵¹ Det er muligt, at der har været en rampe, der forbandt kompleksets dele. Nær sydbygningen var spor af bemalet stuk, opdelt i røde striber og paneler. Flere fragmenter havde desuden graffiti skrevet med blå og hvidt stuk. På grund af de mange buede murbrokker med stuk fra sydbygningen konkluderer Broneer, at bygningen havde et hvælvet loft. Blandt de mange lamper fundet i området omkring templet var en stor type uden hank, der enten blev anbragt på små piedestaler eller på jorden.

48. Broneer 1973: 104.

49. Broneer mener 1973: 105, at kalkbassinet blev brugt til at opbevare den kalk, der skulle bruges til konstruktionen af murene. I Broneer 1974 mener han derimod, at kalkbassinet er for lille, til at det kunne varetage en sådan funktion. Han foreslår i stedet, at kalken har været brugt ceremonielt f.eks. til renselse. Han henviser bl.a. til, at der er fund af lamper i området samt til skikken med hvidkalkning, der endnu i dag benyttes af den ortodokse kirke i Grækenland.

50. Peribolos var 25,53 m fra øst til vest og ca. 16,50 m fra nord til syd (Broneer 1973: 108).

51. Broneer 1973: 108.

Desuden blev der fundet en mindre lampe med hank, som Palaimons tilbedere kunne bære i hånden.⁵² Selve tempelfundamentet var 8,80 m fra øst til vest og ca. 8 m fra nord til syd. Det er bevaret i en højde af 2 m over stadiongulvet. Tilbage er hovedsagelig den inderste mørtelkerne (bilag13).

Fundamentet var firkantet, men afveg i længden fra øst til vest med ca. 0,80 m. Fundamentet gennemskæres af en passage, som var ca. 1,70 m bred og løb gennem midteraksen og ved centrum drejede i en vinkel på 35° mod nord. Passagen, bevaret i en højde af 1,80 m, var oprindelig beklædt med porosblokke.⁵³ Gulvet lå ca. 0,85 m under tempelplatformens og passagen mundede ud i et underjordisk vandreservoir. Både væggen og gulvet i passagen var beklædt med hydraulisk mørtel, så vandet har kunnet løbe i hele passagen. I græsk tid holdt man vandet tilbage ved hjælp af to store stenblokke, men noget tyder på, at disse blev fjernet, da det romerske tempel blev bygget. Nær reservoiret ved slusen er det bevarede stuklag fra den græske periode, mens stuklaget i gangen ved templet er romersk.⁵⁴ På trods af at kun fundamentet er tilbage af templet, har det alligevel været muligt at rekonstruere dets udseende, bl.a. ved hjælp af mønter,⁵⁵ der afbilder templet.

I henhold til møntafbildningerne rekonstrueres templet som en tholos med korintiske søjler på et podium. Denne type bygning kaldes i moderne arkitektonisk sprogbrug en monopteros, dvs. en tholos uden cellamur (fig.3.). I centrum af templet var opstillet en kultstatue af Palaimon siddende på ryggen af en delfin. Pausanias nævner kultstatuen i sin beskrivelse af templet. Broneers rekonstruktion bygger således både på møntafbildninger, Pausanias' beskrivelse og på faktiske arkitektoniske og skulpturelle fund fra området, bl.a. et marmorfragment med blomsterafbildninger, der muligvis har været anvendt som akroterion. Omkring templet blev fundet utallige marmorfragmenter, som desværre var for små til, at Broneer kunne identificere figurerne. Kun i ét tilfælde er en figur identificeret som Pan, der spiller på syrx, men kun hovedet, den ene fod og hånden, der holder instrumentet, er bevaret. Statuerne af Poseidon og af Ino-Leukothea, som Pausanias så i templet, er ikke

52. Broneer 1973: 109 note 13 & Broneer 1974. En speciel type lampe er fundet i stor stil i Palaimonion. Det formodes, at denne type havde en særlig kultisk funktion muligvis ved de natlige ceremonier til ære for heroen.

53. Disse sten reducerede den nuværende bredde med 0,73-0,63m. Selve passagen var oprindeligt ca. 1,90 m høj. Dvs. stor nok til en voksen mand kunne stå oprejst.

54. Det græske stuklag var lysere i farven og bestod af hård naturlig cement blandet op med grovkornet sand. En meget almindelig blanding brugt til forring ved vandledninger i græsk tid. Det romerske stuklag var betydelig mørkere end det græske og havde et blåligt anstrøg på overfladen (Broneer 1973: 110).

55. Numismatik Lanz, Auction 105 nr. 754, 755, 939 og 980.

afbildet på nogle af mønterne. Broneer beskriver i en note de forskellige mønter, udmøntet henholdsvis under Hadrian, M. Aurelius, Geta og Caracalla. De er alle forskellige og kun én er fundet i Isthmia. De grundlæggende forskelle er om der er afbildet en kultstatue af Palaimon på en delfin eller ej; om der er et eller flere træer; eller om passagen i templet optræder eller ej. Passagen ses ikke på mønter fra Hadrians tid, men alligevel mener Broneer, det er Palaimons tempel. Pausanias beskrivelse er så upræcis, at det ifølge Broneer først er efter udgravningen af templet, at der er kommet klarhed over, at passagen/adyton var en del af templet og ikke en separat bygning. Endelig forestiller Broneer sig, hvorledes atleterne, efter at have ofret ved alteret til Poseidon, fortsatte ned i passagen under Palaimontemplet, hvor de stod i fuldstændig mørke i vand til knæene og, som Pausanias beskrev det, aflagde ed til Palaimon.⁵⁶

Palaimons grav skulle, igen ifølge Pausanias, have været placeret inde i passagen. Dette har dog ikke hold i virkeligheden, idet tempelfundamentet ikke indeholder nogen grav. Foran templet stod basen til en statue af den legendariske kong Sisyfos, der ifølge mytologien var grundlægger af De Isthmiske Lege. Indskriften med kongens navn er på græsk og typisk for den romerske kejsertid. Palaimonhelligdommens sidste arkitektoniske struktur var dette tempel og dets *peribolos*. Broneer⁵⁷ finder det svært at give en præcis datering af templet, men på grund af det høje grundniveau, ca. 0,75 m over stadiongulvet, foreslår han en forholdsvis sen datering. Broneer peger på, at Hadrians mønt muligvis kunne markere indvielsen af templet. Hvorpå han daterer templet til begyndelsen af det 2 årh. e.Kr. samtidig med aktiviteten i det store kompleks med Pit C. Afslutningsvis undrer Broneer sig dog over, at kulten ikke eksisterede længere end til midten af det andet århundrede e. Kr., som er hans datering af den seneste fase i Pit C. Da Pausanias i perioden mellem 155-170 e.Kr. besøgte Isthmia må Palaimontemplet altså endnu have været synligt. Det forekommer Broneer højst usandsynligt, at Palaimondyrkelsen ophørte så tidligt, og han foreslår derfor, at en ændring i kulten måske kan forklare at Pit C blev forladt. Sluttelig udtrykker Broneer et håb om, at videre studier kan redegøre bedre for problematikken om den tidlige lukning af Pit C.⁵⁸

56. Broneer 1973: 112.

57. Jf. Broneer 1973: 110 note 14.

58. Broneer 1973: 112 refererer til to specifikke udgravninger i 1970 og 1971, hvor der blev udgravet bygninger længere mod øst, og hvor man gjorde nogle sene fund, der måske kan forbindes til kulten.

VI. Rapporten fra udgravningen i 1989

Elizabeth Gebhard, Frederick Hemans og John W. Hayes har publiceret fundene fra udgravningen i 1989.⁵⁹ De benytter en metode, der integrerer de nye informationer med det materiale, som Broneer udgravede og publicerede. Den detaljerede beskrivelse af det arkæologiske materiale fra Palaimonkulten, som ses i Broneers fremstilling, er selvfølgelig ikke gentaget. Den nye rapport er i højere grad end Broneers gennemgang af Palaimonmaterialet, lagt an på at analysere helligdommen som helhed. Dvs. at udgravninger i den nordlige del af temenos med de romerske veje m.m. er sammenholdt med Palaimonmaterialet. Ligesom Broneer benytter den nye rapport sig også af forskelligt kildemateriale som mønter, keramik og lamper, når bygningsstrukturerne skal rekonstrueres eller dateres. Den nye rapport henviser ligeledes til de skriftlige kilder og især til Pausanias. Særligt Broneers periode III er ændret i den nye rapport (sammenlign fig.2. og grundplaner bagerst).

Nyt er det desuden, at der i højere grad inddrages naturvidenskabelige analyser. Følgelig slår udgravningsrapporten fra udgravningen i 1989 fast, at der med sikkerhed ingen tegn er på kontinuitet mellem den græske og romerske periode. I tidsrummet fra det tidlige stadion blev sløjfet dvs. fra det 3. årh. til den romerske genetablering i det 1. årh. e.Kr. har området enten ligget brak eller også er de mellemliggende lag eroderet væk.⁶⁰

Formentlig har et offerbål været konstrueret over Pit A således, at når de bærende træbjælker gav efter, faldt flammer og indhold ned i graven. I Pit A blev der også fundet forkulde rester af brød. Hovedparten af de botaniske fund bestod af figen- og granatæblekerner, samt et par fyrrekogler. Keramikken bestod næsten udelukkende af votiver som *phialai*, kopper, krus og kander. I Pit A blev der kun fundet ét fragment, der måske stammer fra en Palaimonlampe. Et krus⁶¹ sætter en *terminus post quem* datering til 60 e.Kr. for indholdet i Pit A, mens de andre potteskår dateres til 75-80 e.Kr.⁶² I øvrigt blev der fundet mange små lamper i området omkring Pit A. De lamper, der forbindes med Pit A, er Broneers type XVI.⁶³

59. Gebhard, Hemans & Hayes 1998: 405-56 Plates 70-75.

60. Det tidlige stadium ophørte med at blive brugt fra slutningen af det 4. årh. f. Kr./begyndelsen af det 3. årh. f. Kr.

61. Gebhard, Hemans & Hayes 1989: katalognr. 20.

62. Gebhard, Hemans & Hayes 1998: 431.

63. Broneer 1977: 89.

I den følgende periode blev Pit B anlagt. Udenfor indhegningen til Pit B blev der, i et votivdepot, fundet Palaimonlamper i de nederste lag. Dette placerer introduktionen af de specielle Palaimonlamper til fase II, lige før år 100 e.Kr. Denne datering passer med keramik og lamper fundet i det hårde stratum ovenover. Heriblandt to rituelle *patera*⁶⁴ og et krus,⁶⁵ dateret til ca. 100 e.Kr.⁶⁶ Fase III er kendetegnet ved, at komplekset blev udvidet, og Pit C konstrueret. Ligesom i Pit A havde Broneer ladet et hjørne stå i Pit C (0,50 m bred og 0,75 m høj). Dette bestod af tre lag af aske, brændte dyrekogler, forkullet plantemateriale og keramik. Knoglerne stammede alle fra kvæg, som var blevet brændt hele. Pit C var rig på plantematerialer såsom korn af forskellige sorter, frugter og nødder. Indholdet var især æble- og pærekerne, pistacienødder fra både vilde og kultiverede træer samt linser. Fund af dadelsten tyder på import, idet spiselige dadler ikke er naturligt forekommende i Grækenland.⁶⁷ Keramikken var skåle med udadvendt mundingsrand, nogle sene Palaimonlamper samt 'gray-ware' krus. Indholdet i Pit C antyder, at de nederste lag skal dateres til midten af det 2. årh. e.Kr. eller senere, mens potteskår fra de øverste lag strækker sig ind i det 3. årh. e. Kr. Både Pit A og C kan være blevet rensat på et tidspunkt f.eks. hvis væggene skulle forstærkes. Materialet i bunden er derfor ikke nødvendigvis samtidig med etableringen af henholdsvis Pit A og/eller Pit C.

Rapporten fra udgravningen i 1989 har analyseret de områder som Broneer efterlod urørte i Pit A og C. Resultatet af analysen var en senere datering end Broneers. Forskellene mellem de to udgravningsrapporter vil blive nærmere kommenteret i næste afsnit.

VII. Uoverensstemmelser

Broneer daterede den første romerske aktivitet i Isthmia til Augustus' regeringsperiode⁶⁸ samtidig med åbningen af Pit A og kort derefter Pit B, som blev *lukket* igen i midten af 1. årh. e.Kr. Udgravningsholdet fra 1989 fandt, at den tidligste romerske aktivitet var anlæggelsen af terrasser og veje i den nord og nordøstlige del af Poseidontemplets temenos. I rapporten fra udgravningen i 1989 var det følgende forhold, som såede tvivl om korrektheden af Broneers

64. Gebhard, Hemans & Hayes 1998: katalognr. 24, 27.

65. Gebhard, Hemans & Hayes 1998: katalognr. 26.

66. Gebhard, Hemans & Hayes 1998: 436.

67. Gebhard, Hemans & Hayes 1998: 443.

68. Broneer 1973: 4, 68, 100 note 6.

dateringen: (1) Indholdet i Pit A; (2) stratigrafien ved terrasseanlægget; og (3) stratigrafien ved de romerske veje.

En datering ca. halvtreds år senere dvs. til midten af det 1. årh. e.Kr. blev anført som *åbnings*-tidspunkt for Pit A. Et yderligere argument for at rykke dateringen frem var, at der i den centrale del af helligdommen (ved teatret og ved stadion) kun fandtes et beskedent antal mønter og potteskår, som kunne dateres til den første del af 1. årh. e.Kr.⁶⁹ Med så få løse fund fra første halvdel af 1. årh. e.Kr., forekom det nærmest usandsynligt at De Isthmiske Lege kunne være afholdt i helligdommen hver andet år.

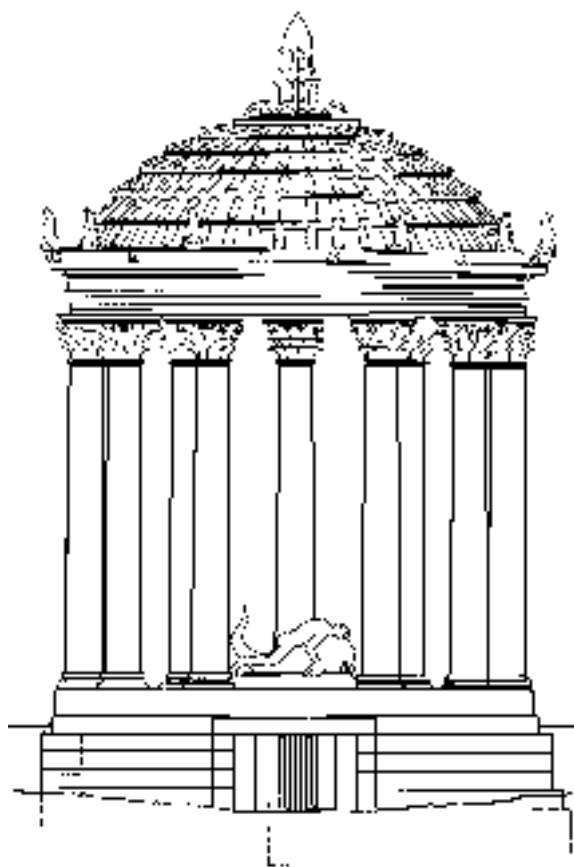

Fig. 3 Broneers rekonstruktion(*Isthmia II*, pl.73)

69. Der er fundet 21 mønter dateret mellem 146 f. Kr. og 50 e. Kr., hvoraf 7 er fra præ-augustæisk tid. Udover de 21 er der 11 mønter der ikke kan dateres præcist, men er indenfor 1. årh. e. Kr. Hayes påpeger at der er tilsvarende få potteskår.

Samtidig førte de første romerske veje mellem Isthmos og Korinth direkte henover det gamle stenalter til Poseidon og lige forbi det ødelagte Poseidontempel.⁷⁰ Når resten af helligdomsområdet henlå i ruiner, virker det ifølge Gebhard, Hemans og Hayes usandsynligt, at der foregik kultiske ceremonier til Palaimon.⁷¹ Heller ikke teatrets scenebygning eller stadion viser tegn på genopbygning før midten af det 1. årh. e.Kr.⁷² Ifølge Broneer⁷³ skal den første romerske temenos dateres til kejser Neros regeringstid, men i rapporten fra 1989 dateres den romerske temenos derimod til den flaviske periode eller senere (80/90 – 100/110 e.Kr.). Fra indskrifter⁷⁴ ved man, at Korinth blev genopbygget efter et jordskælv i 77 e. Kr. Bygningerne i Isthmia blev måske restaureret på samme tid? Ved indgangen til Poseidonthelligdommen over vejen fra Isthmos opførtes i perioden efter jordskælvet en monumental triumfbue.⁷⁵ Palaimons Pit B og den dertilhørende omfatningsmur blev, ifølge 1989 rapporten, taget i brug i samme årti. Der er ligeledes stor forskel på dateringen af Pit C i de to udgravningsrapporter. Den nye rapport daterer de nederste lag i Pit C til 150 e.Kr. eller senere - dvs. at Pit C først blev *åbnet* i midten af 2. årh. e.Kr. Dette står i kontrast til Broneers datering,⁷⁶ der må konkludere, at Pit C faktisk blev *lukket* i midten af det 2. årh. e.Kr.

Rapporten fra udgravningen i 1989 foreslår, at det Palaimontempel, som er vist på korint-hiske mønter fra Hadrians tid, lå på et fundament, som Broneer antog, var *et romersk alter* (fig. 2.). Ifølge den nye rapport er det naturligt, at Broneer misfortolkede dette fundament, fordi han søgte efter en struktur, der kunne udgøre et alter til Poseidon i romersk tid. Det lange stenalter fra den græske periode blev aldrig genopbygget, men det er muligt, at den sydlige ende blev brugt efter reetableringen af helligdommen. I den nye rapport slås det fast, at det er usandsynligt at dette fundament var et romersk alter til Poseidon, fordi det var adskilt fra Poseidontemplet af en mur. Derimod foreslås det, at der ikke blot har været *ét*, men hele *to* templer til Palaimon i Isthmia – disse i hver sin periode og i hvert sit geografiske område: Det første tempel blev bygget i Hadrians regeringstid, dvs. i fase III (se grundplaner bagerst). Det andet tempel blev bygget i den antoninske periode i slutningen af 160'erne e.Kr., dvs. i fase V.

70. Jf. afsnittet om helligdommens historie.

71. Gebhard, Hemans & Hayes 1998: 416.

72. Stadion er kun udgravet sporadisk og giver alene ikke et entydigt bevis.

73. Broneer 1973: 69-75.

74. *Corinth* VIII, iii, 42-43, nos. 82-86.

75. Gregory & Mills 1984: 407-45.

76. Broneer 1973: 102 note 8.

Det første tempel blev revet ned for at gøre plads til en stoa omkring Poseidontemplet. Materialet fra det første tempel blev genbrugt i det andet tempel. Det andet tempel svarer til det tempelfundament med åbning til den underjordiske passage, som Broneer udgravede. På møntfremstillinger ligner de to templer til forveksling hinanden, dvs. en rund bygning med et tag understøttet af søjler, hvorimellem der var en statue af en yngling på ryggen af en delfin. Men en vigtig detalje adskiller afbildningerne på de hadrianske mønter fra møntfremstillinger fra henholdsvis M. Aurelius, Geta og Caracalla regeringsperioder, (ca. 160-218 e.Kr.). På de hadrianske fremstillinger mangler åbningen i templets podium, som Broneer også noterede sig.

Da rapporten fra udgravningen i 1989 har ændret Palaimonområdets kronologi, kan templet fra Hadrians regeringstid ikke være det samme tempel, som Broneer udgravede. Men egentlige analyser af de sene perioder fra fase III-V forbigås i den nye udgravningsrapport, hvori der ligeledes er en del uklarheder m.h.t. grundlaget for kultstedets udvikling og datering. Først i artiklen "Rites for Melikertes-Palaimon in the Early Roman Corinthia" af Gebhard,⁷⁷ publiceres forskningsresultater, som i øvrigt er anskueliggjort ved hjælp af grundplaner og 3D rekonstruktioner, der kan findes på stedets hjemmeside.⁷⁸ Gebhards artikel (2005a) vil blive drøftet nedenfor.

VIII. Nye resultater

I afsnittet "The Isthmian Palaimonion" fra Gebhards artikel (2005a) gennemgås i korte træk hovedlinjerne i Palaimonområdets udvikling. Overraskende indgår det tidligere græske vandreservoir i de kultiske ceremonier til Palaimon (fig.4). Ifølge artiklen spillede reservoiret en vigtig rolle som Palaimons mytologiske grav i samtlige af områdets udviklingsfaser. I de første faser (I-III) fik romerne adgang til reservoiret gennem et 'mandehul' placeret i det vestlige rektangel, omkring hvilket de kultiske ceremonier udspillede sig. Indlemmelsen af reservoiret kan forklare, hvad den vestlige del af komplekset blev brugt til, før templet med den underjordiske passage blev opført. Dermed får Broneer svar på sin undren over de mange lamper fundet netop dér.⁷⁹ Det faktum, at der er fundet lamper i hele komplekset og i særdeleshed i den vestlige del i periode III-V tyder på, at nogle af kultens ceremonier foregik

77. Gebhard 2005a: 165-203.

78. <http://humanities.uchicago.edu/orgs/isthmia/isthmia.html>.

79. Jf. beskrivelsen af Broneers publikation (1973).

efter mørkets frembrud.⁸⁰ En anden afgørende nyfortolkning i artiklen er redegørelsen af Pausanias' beskrivelse af helligdommen. Ifølge Broneer beskrev Pausanias kun *én* bygning,⁸¹ nemlig Palaimontemplet med den underjordiske passage, som han kaldte for 'adyton'. I sin artikel argumenterer Gebhard for, at Pausanias faktisk beskrev *to* bygninger. Det tempel, som Pausanias beskriver, var, ifølge Gebhard, det *første* tempel fra Hadrians tid og *ikke*, som Broneer troede, templet med passagen. Efter sin beskrivelse af templet fortsætter Pausanias nemlig med ordene *ἐστὶ δὲ καὶ ἄλλο*, der ifølge Gebhard skulle markere, at der nu var tale om en separat bygning – et adyton med en underjordisk indgang.⁸²

Pausanias' besøg fandt sted mellem faserne III-IV. Da Gebhard, Hemans & Hayes har ændret Palaimonhelligdommens kronologiske udvikling, kan Pausanias kun have set det første tempel fra Hadrians tid. Modsat udgravningsrapporten fra udgravningen i 1989, hvis rekonstruktionsplaner slet ikke anfører vandreservoiret eller for den sags skyld nævner det i teksten, bringer artiklen 2005a en udvidet udgave af Palaimonområdets udvikling i fem grundplaner. Ifølge Gebhard⁸³ var Pit A forbundet med det østlige 'mandehul'⁸⁴ via en rampe. Langs rampens vestside løb en mur, som Broneer fjernede, da han udgravede stadion. Muren er kendt fra fotografier og den er optegnet på Broneers grundplan.⁸⁵ Muren er inddelt i tre dele: Den første var ca. 5 m, den anden var ca. 7,20 m, mens den tredjes mål ikke er anført; den var bare kort og endte i det østlige 'mandehul'. Alle delene var opført i murværk, svarende til byggestilen fra indhegningen omkring Pit A og senere Pit B (sten og jord).⁸⁶ Mens første del løb langs kanten af rampen til Pit A, indhegnede del 2 og 3 området foran 'mandehullet' mod vest og syd. En fjerde mur har muligvis formet en niche eller omkransning af hullet. Præcis hvad 'mandehullet' eller adyton har været brugt til, er uklart, men ifølge Pausanias var det jo Palaimons grav. Den naturlige skråning på 1:3,5 m kan yderligere have understreget 'mandehullets' mulige funktion som heroens gravsted.⁸⁷ I fase V blev 'mandehullet' erstattet af den passage, der kom til at gå fra en åbning i det nye tempels

80. Gebhard 2005a: 194.

81. Jf. beskrivelsen af Broneers publikation(1973).

82. Det er altså fortolkningen af den græske vending *ἐστὶ δὲ καὶ ἄλλο*, som er afgørende for, om Pausanias så én eller to bygninger (Gebhard 2005a: 197.).

83. Gebhard 2005a: 200.

84. Der var to mandehuller: Det vestlige havde direkte adgang til hovedreservoiret, mens det østlige hul lå ved et skel, der opsamlede vandet inden det fortsatte i kanaler mod stadionet.

85. Broneer 1973 (plan II).

86. Jf. beskrivelse af de tre Pits og indhegning og forskellene i byggestil og materialer.

87. Gebhard 2005a: 202.

podium til reservoiret. I passagen blev væggene malet blå, måske for at simulere havmiljø, samtidig med at hele passagen blev lavet, så den kunne indeholde vand. Dette faktum noterede Broneer også, da han udgravede templet og passagen.

IX. Kommentar

Broneers publikation er indtil nu den eneste, der beskriver det arkæologiske materiale fra periode V. Udgravningsrapporterne og artiklen anvender både skriftligt og arkæologisk kilde-materiale for at kunne rekonstruere Palaimonhelligdommens udvikling. Rekonstruktionen af kultstedet i de forskellige faser har ændret sig i takt med, at nye resultater er publiceret.

Der er dog stadig en del ukendte faktorer i forhold til dateringsproblematikken. Begge rapporter lader ved første øjekast til at basere den kronologiske udvikling på keramikfund fra Pit A, B og C. Undersøgelser af keramikken er i begge rapporter lavet af Hayes, der først daterer keramikfundene på baggrund af Broneers undersøgelser, men som senere ændrer den keramiske kronologi, så den følger Gebhards datering.

Af det følgende afsnit vil det fremgå, at kulturelle og politiske begivenheder ikke bare i Isthmia, men også i Korinth, påvirkede forholdene i helligdommen og således grundlaget for dateringen af det arkæologiske materiale fra Melikertes-Palaimons kult.

X. Datering af Melikertes-Palaimonkulten og De Isthmiske Lege

I dette afsnit redegøres for forholdet mellem dateringen af Melikertes-Palaimonkulten og De Isthmiske Leges tilbageflytning til Isthmia. Det er vigtigt at forstå disse forhold, fordi de forklarer, hvorfor Broneer kunne datere det arkæologiske materiale ca. 50 år tidligere end Gebhard. Det er med andre ord tilbageflytningen af De *Isthmiske* Lege, som Broneer henholdt sig til, da Melikertes-Palaimonkultens kronologi skulle opstilles. Tidligere blev dateringen af Legenes tilbagekomst til Isthmia bestemt især af disse tre kilder: En passage i Strabon (8.6.22), en indskrift, samt J.H. Kents tyding af indskriften *Corinth* 8.3.153 (Inv. 1952, Korinth Museum). Strabon omtaler Poseidon-helligdommen på Isthmos som det sted, hvor folk fra Korinth *plejede* at afholde De Isthmiske Lege.⁸⁸ De Isthmiske Lege blev altså ikke afholdt i Isthmia, da Strabon besøgte området i 29 og heller ikke, da den endelige version af hans 8. bog var færdig i ca. år 2. Strabons passage giver altså en *terminus post*

88. Strabon (8.6.22) ἐπὶ δὲ τῷ Ἴσθμῳ καὶ τὸ τοῦ Ἴσθμίου Ποσειδῶνος ἱερὸν ἄλσει πιτυῶδει συνηρεφές, ὅπου τὸν ἀγῶνα τῶν Ἴσθμίων Κορίνθιοι συνετέλουν.

quem datering til år 2 for De Isthmiske Leges genetablering i Isthmia.⁸⁹ Samtidig findes en indskrift fra år 3 e.Kr. med oplysninger om, hvem der vandt ved Legene, og om, at *agonothetes* (den embedsmand der arrangerer og forestår Legene) var fra Korinth.⁹⁰ Dette kan betyde, at Korinth havde kontrol med Legene på dette tidspunkt, og en *terminus ante quem* datering til år 3 e.Kr. kan antages.⁹¹ At Korinth havde kontrol med Legene, var for Broneer og

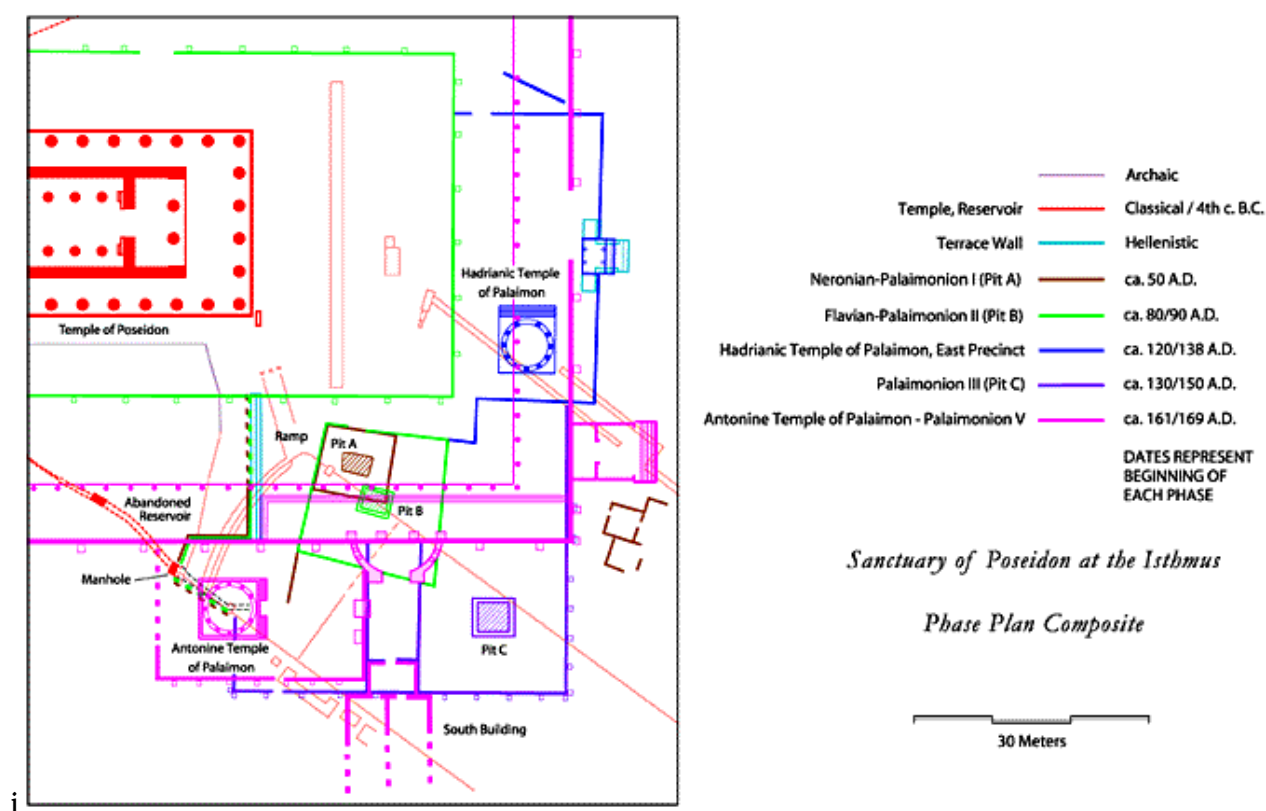

Fig. 4 Palaimonområdet. Alle faser – de græske samt de romerske fra midten af det 1. årh. til midten af det 3. årh. e.Kr. (University of Chicago Excavations at Isthmia). Der findes ingen plan over fase I; kun den semicirkulære struktur blev bygget i denne fase.

89. Kajava 2002: 168.

90. Meritt 1931.

91. Kajava 2002: 168-78.

hans samtid ensbetydende med, at Legene blev afholdt i Isthmia. Broneer lavede således sin faseudvikling for Melikertes-Palaimonkulten ud fra denne formodning. Som nævnt daterede Broneer åbningen af Pit A til Augustus' regeringstid og tilbagekomsten af legene til Isthmia var således samtidig hermed. Stadion og andre sportsfaciliteter blev ligeledes genopbygget i denne periode, mens Poseidontempel, alter og temenos, ifølge Broneer, først blev rekonstrueret under kejser Claudius, dvs. 41-54 e.Kr.⁹² Kent har dateret indskriften (*Corinth* 8.3.153) til 25 e.Kr., fordi den var opstillet af en vis Regulus, hvis far var *agonothetes* først ved *Isthmia et Caesarea* og senere ved *Caesarea Sebastea*.⁹³ Idet Kent gik ud fra, at far og søn havde samme cognomen nemlig Regulus, restaurerede han det manglende prænomen og nomen til Lucius Castricius Regulus. Denne mand var *duovir quinquennalis* i 21/22 e.Kr. Efter at have tiltrådt sit embede blev L. Castricius Regulus valgt som *agonothetes* ved lege til ære for kejser Tiberius (*Tiberea Caesarea Sebastea*) i ca. år 23 e.Kr. Idet L.C. Regulus' *agonothesia* ved *Isthmia et Caesarea* fandt sted mellem år 7 og år 3 e.Kr. foreslår Kent, at netop disse lege har været de første lege, der blev afholdt i Isthmia i romersk tid. Kent gik ud fra, at det netop var L.C. Regulus, der var omtalt, fordi han læste 'Tiberius' ud fra bogstaverne TIB i linje fire, og således fik han kronologien til at passe.

Gebhard, hvis fortolkning også forudsætter at far og søn havde samme navn, er uenig med Kent. Hun mener, at der var tale om en anden velkendt Regulus, nemlig Cn. Publicius Regulus, som var *duovir quinquennalis* i 50/51 e.Kr. Gebhard afviser⁹⁴ Kents fortolkning af bogstaverne som TIB og henviser til stenens fragmentariske tilstand. For at få dateringen til at passe med den sene Regulus, foreslår hun, at Kents restaurering af indskriften skal revideres. I stedet for [*Caesar*]eon læser Gebhard i linje 5 [*Claudi*]eon, der hentyder til *Tiberea Claudiea Sebastea*, dvs. lege afholdt til ære for kejser Claudius.⁹⁵

Et andet argument mod Kents datering af de første Isthmiske Lege i Isthmia til Tiberius regeringstid er foreslået af M. Kajava,⁹⁶ som peger på referencen til *Iulia diva Augusta* i linje 9. Livias deifikation fandt sted i år 42 e.Kr. Hvis denne korinthiske indskrift er korrekt

92. Gebhard 1993b: 78-94.

93. Betegnelsen "Isthmia et Caesarea" = De Isthmiske Lege og Caesarea Legene. Det er uklart, hvorvidt de to nogle gange blev afholdt samtidig eller kort efter hinanden. Caesarea blev holdt til ære for kejserfamilien. Der fandtes Caesarea lege mange steder; bl.a. i Patras, i Lakedaemonien, på Chalkis m.m. "Caesarea Sebastea" blev afholdt til ære for den siddende kejser (Gebhard 1993b: 83).

94. Gebhard 1993b: 83

95. Gebhard 1993b: 88 note 44; Kajava 2002: 171.

96. Kajava 2002: 170.

dateret, omtales hun allerede i år 25 som “den guddommelige Julia Augusta”. Der findes eksempler på, at medlemmer af kejserfamilien blev hyldet som *divus/diva* i det østlige middelhavsområde, mens de endnu levede, og eksempler på, at Livia blev æret som gudinde både før og efter sin død i år 29. Men denne tradition var forbeholdt de græske områder. Situationen var en ganske anden ikke kun i Rom og i Vesten, men også i den romerske koloni Korinth.⁹⁷ For selv om Korinth var en af byerne i Panhellenion,⁹⁸ adskilte byen sig fra de øvrige græske byer. De første kolonister, der bosatte sig efter genopbygningen i år 44, var primært frigivne slaver, fattige byboere og Cæsars veteraner. Mange af disse kan sagtens have været “grækere” af oprindelse, men det var kun egentlige romerske borgere, der kunne bosætte sig i den nye koloni. Ikke-romerske borgere blev betragtet som *incolae* og måtte ikke deltage i det politiske og religiøse liv.⁹⁹ Netop fordi Korinth var romersk og mindede så meget om Rom i politisk administration og i religiøse forhold, ville en omtale af Livia som gudinde være usandsynlig, før det romerske senat havde erklæret hende guddommeliggjort. At benævne Livia som gudinde giver, ifølge Kajava, kun mening, hvis indskriften dateres lige efter guddommeliggørelsen, dvs. til år 42 e.Kr.¹⁰⁰

Men at Gebhard daterer det arkæologiske materiale fra Melikertes-Palaimonkulten ca. 50 år senere end Broneer er, som vi skal se, baseret på endnu flere forhold end den nævnte diskussion om den ældre eller yngre Regulus og tydningen af *Corinth* 8.3.153.

97. Kajava 2002: 170.

98. Panhellenion var en sammenslutning af græske og østgræske bystater; den eksisterede i en relativ kort periode fra 1. årh. e.Kr. – 3. årh. e.Kr..

99. Alcock 1993: 168-69.

100. Kajava 2002: 171.

Fig. 6.13 Detail of actual state plan, Palaimonion walls 1-3, looking east. Wall 1 probably extended farther north; compare figs. 6.11 and 6.14, p. 202.

Fig. 5 Detalje af den aktuelle plan (Gebhard 2005a 201).

I en artikel¹⁰¹ behandler Gebhard en række problemstillinger knyttet til genetableringen af De Isthmiske Lege under korintisk kontrol og Legenes tilbagevenden til helligdommen i Isthmia. Som noget nyt foreslår hun, at disse to ikke nødvendigvis fulgtes ad. Korinth kunne sagtens

101. Gebhard 1993b.

have haft kontrol med Legene, *uden* at Legene blev afholdt i Isthmia. Ifølge Pausanias (2.11.2.) overgik ledelsen af De Isthmiske Lege til nabobyen Sikyon i den periode, hvor Korinth lå i ruiner. Æren ved at afholde og administrere panhelleniske sportslege har formentlig været et privilegium, som den nye romerske koloni gjorde krav på forholdsvis hurtigt. Men da det arkæologiske materiale fra helligdommen i Isthmia ikke viser tegn på, at store folkemængder besøgte stedet før midten af 1. årh. e.Kr., kan legene muligvis have fundet sted i selve Korinth. Dermed får passagen hos Strabon, "at Isthmos var stedet hvor Korinth *plejede* at afholde De Isthmiske Lege", en helt anden betydning, netop at legene på Strabons tid blev afholdt et helt andet sted f.eks. i Korinth. Desuden peger Gebhard på, at de korinthiske mønter udmøntet lige efter koloniens oprettelse tyder på, at Korinth igen havde kontrol med De Isthmiske Lege så tidligt som i året 40.¹⁰² De Isthmiske Lege har muligvis foregået på Korinths stadion og i byens teater, mens hestevogns- og væddeløb foregik i den nærliggende hippodrom. De officielle ceremonier udspillede sig ved byens alter og helligdom til Poseidon, ligesom det heller ikke er utænkeligt, at Melikertes-Palaimon også blev æret ved De Isthmiske Lege i Korinth.

Ifølge det arkæologiske materiale fra 1989, heriblandt keramik fra Pit A, kan De Isthmiske Lege ifølge Gebhard først være blevet afholdt i helligdommen i Isthmia igen fra midten af det 1. årh. e. Kr. Fund af korinthiske mønter fra henholdsvis år 57/58 eller år 58/59¹⁰³ har på bagsiden navnet *Isthmia* skrevet med store bogstaver omkranset af en *selinon* krans.¹⁰⁴ Disse mønter, som Gebhard bruger som kilder, er i sig selv ikke et særlig godt bevis på at Legene var flyttet tilbage til Isthmia, idet Legene faktisk hed *De Isthmiske Lege* uanset om de foregik i Sikyon, Korinth eller i den helligdom, som i den moderne forskningslitteratur benævnes Isthmia.¹⁰⁵ På forsiden af de omtalte mønter ses et portræt af den unge kejser Nero. Denne mønttype blev senere flittigt anvendt under Domitian, Antoninus Pius, Marcus Aurelius og Julia Domna. Kejser Neros frihedstale til det græske folk foregik, ifølge Gebhard, sandsynligvis i Isthmia og ikke i Korinth, idet han efterlignede T. Flaminus, der ved De Isthmiske Lege i 196, havde erklæret grækerne frie, efter at have besejret Philip V og drevet hans

102. Gebhard 1993b: 85.

103. Under Ti. Claudius Optatus og/eller C. Julius Polyaenus- Amandry type XXI, pl. 37, RIIa1-RIIb11, cf.22-24, 179-80. Et eksempel er fundet i teatret i Isthmia (Gebhard 1973: fig. 44.1).

104. *Selinon* er en plante, en blanding af vild selleri og persille. Den blev brugt som sejrskrans ved De Isthmiske Lege i nogle perioder. Andre gange var det en krans af pinjegrønt, som blev anvendt (Broneer 1962: 259-63).

105. Jf. note 1.

hær tilbage til Makedonien. Neros frihedstale er bevaret på en indskrift og dateres til 66 e.Kr. Korinthiske mønter fra perioden viser Nero på en talerstol.¹⁰⁶ Ligeledes skulle kejser Nero angiveligt have sunget en hymne til Poseidon og Amphitrite og en kort sang til Melikertes og Leukothea.

XI. Kommentaar

Melikertes-Palaimonkultens kronologi er altså etableret på baggrund af dateringen af De Isthmiske Leges reetablering i helligdommen i Isthmia, hvad enten vi taler om Broneers datering eller om Gebhards datering. Spørgsmålet er ikke, hvornår Korinth fik kontrol med Legene, men hvornår legene igen blev afholdt i Isthmia. Det kan undre, at ingen af de to udgravningsrapporter diskuterer Kents tyding af *Corinth* 8.3.153, men i stedet fortaber sig i beskrivelsen af de arkæologiske fund, Pausanias osv. Som det fremgår af dette og det forrige afsnit kan det arkæologiske materiale og de skriftlige kilder fortolkes på flere måder. Gebhards argumenter er mere gennemarbejdede og rummer flere aspekter end Broneers. Det vil sige, at den sene datering til ca. 50-60 e.Kr. for genetableringen af Legene i Isthmia og åbningen af Melikertes-Palaimonkultstedets Pit A er den mest overbevisende af de to dateringer.

At Palaimonhelligdommen fik sin endelige form i 170'erne¹⁰⁷ er dokumenteret af endnu en indskrift (*IG IV 203*).¹⁰⁸ Denne indskrift beskriver P. Licinius Priscus Juventianus¹⁰⁹ donationer til helligdommen i Isthmia. Blandt donationerne optræder Palaimontemplet med dets ornamentik, et *enagisterion*¹¹⁰ samt en hellig port. D.J. Geagan foreslår, at dette *enagisterion* svarer til Pit C, mens "den hellige port" refererer til den halvcirkulære struktur, der adskilte Palaimonhelligdommen fra Poseidontemplet.¹¹¹ C. O. Pache mener derimod, at *enagisterion*

106. Amandry pl. XXXIX, RIII1-RIV21.

107. Geagan 1989: 358.

108. Det er den samme indskrift, som beskriver hvilke guder, der blev dyrket i Isthmia.

109. Selvom P. Licinius Priscus Juventianus' donationer ikke var helt så generøse, kan han sammenlignes med Herodes Atticus, der, ifølge Pausanias (1.7.2.-8), opstillede flere statuer bl.a. i guld og elfenben i Poseidontemplet og i øvrigt donerede mange gaver i helligdomme over hele Grækenland, herunder altså også i Korinth og Isthmia.

110. Ifølge Geagan 1989: 358 note 23 er *enagisterion* et sted, hvor man foretog *enagismos*, dvs. ofringer til den døde. En parallel findes i kulten for heroen Aristomenes i Messene, hvor en tyr blev ofret som *enagismos* = brændoffer.

111. Geagan 1989: 359.

er et andet ord for det adyton, som Pausanias anså for at være Palaimons grav.¹¹² Hvad dette *enagisterion* end var, så indgik det i Palaimonhelligdommen i slutningen af det 2. årh. e.Kr. Denne periode må, på basis af det arkæologiske materiale, anses for at være Melikertes-Palaimonkultens absolutte blomstringstid.

XII. Myter om Melikertes-Palaimon & herokulten i Isthmia

Hvem var denne Melikertes-Palaimon egentlig, hvis kultsted i hvert fald i romersk tid havde så central en placering ved siden af Poseidontemplet i Isthmia? For at kunne besvare dette spørgsmål vil et udvalg af de skriftlige kilder, der beretter om Melikertes-Palaimon og til dels også om hans mor Ino og/eller Leukothea, blive gennemgået og diskuteret.

Melikertes-Palaimon¹¹³ figuren rummer to aspekter: Det ene aspekt er drengebarnet, som druknede i havet og blev begravet på Isthmos. Som hero blev han ifølge mytologien æret med begravelseslege: De første Isthmiske Lege. Drengen Melikertes-Palaimon og hans herokult i Isthmia drøftes i næste afsnit. Det er det andet aspekt af figuren Melikertes-Palaimon, hvor han optræder som udødelig havgud i forbindelse med Poseidon, som jeg først vil redegøre for.

XIII. Myter om Melikertes-Palaimon

Når Melikertes-Palaimon optræder som en guddom, kan han typemæssigt sammenlignes med Herakles, Asklepios og Achilleus. Fælles for disse er, at de først var dødelige, men ved deres død gennemgik en apoteose. Men netop fordi de havde været dødelige, blev de også dyrket som heroer.

I sin funktion af havgud har Melikertes-Palaimon været kendt i Korinth siden arkaisk tid,¹¹⁴ men han blev ligeledes tilbedt andre steder bl.a. på Tenedos. Forbindelsen til Tenedos bekræftes af Lykophron (det tredje århundrede), der i *Alexandra* (229) beskriver Palaimon

112. Pache 2004: 174 note 68.

113. Navnet Melikertes betyder "honningspiser", mens navnet Palaimon betyder "bryder". Herakles bærer også tilnavnet Palaimon = "bryder". De to figurer optræder under tiden sammen. I Athen bliver Palaimon associeret med Herakles i lægekulten Pankrates ved Illissos floden. Her fremstilles Palaimon som en gammel mand med et cornucopia, scepter eller phiale i hånden (Vikela & Vollkommer, s.v. Melikertes, *LIMC* 1982, 6/1: 437-38; 6/2:227-28, nos. 50, 52, 58, 59).

114. Gebhard 2005a: 167-68.

som én, man ofrede spædbørn til.¹¹⁵ I øvrigt beskriver Lykophron, hvorledes Palaimon selv befandt sig på Tenedos, hvorfra han betragtede de græske skibe på vej til Troja. I en anden passage i *Alexandra* (663) identificeres Palaimon med Herakles, bryderen.¹¹⁶ Samme Palaimontype forekommer hos Plautus (ca. 250-184) *Rudens* (v. 160), hvor Palaimon optræder som Neptuns kompagnon og partner til Hercules. Hos Euripides i *Ifigeneia i Tauris* (v. 270-72) benævnes Melikertes-Palaimon således: “Herre Palaimon, skibenes og sømændenes beskytter, søn af havgudinden Leukothea” (Oversat af M. Kluge).¹¹⁷ Det var muligvis denne funktion, som beskytter af skibe og sømænd, der senere inspirerede både de augustæiske og de post-augustæiske digtere¹¹⁸ til at associere Palaimon med den romerske havnegud Portunus og hans mor Ino med den italienske gudinde Mater Matuta. De blev begge tilbedt i Rom i et tempel på Forum Boarium, og i deres egenskab af havguder genfindes deres kult langs kysterne i hele Middelhavsområdet – fra Tauris og Tenedos til Nordafrika, Sicilien og Latium.¹¹⁹ Af de romerske digtere var særligt Ovid (43-17 e.Kr.) optaget af myten om Melikertes-Palaimon og Ino-Leukothea. Han fortæller historien i to af sine værker, både i *Fasti* (6.473-562) og i *Metamorfoserne* (4.416-562). I sin poetiske beskrivelse af de romerske fester i Fasti-kalenderen fortælles på den 11. juni, dagen for *Matralia*,¹²⁰ om Inos og Melikertes’ styrt i havet og om baggrunden herfor. Selvom Ovid ikke benævner den lokalitet, hvor styrtet foregik, kan den geografiske beskrivelse meget vel være ved den korinthiske Isthmos.

115. Også ifølge Kallimachos’ *Aitia* 4 var der en kult til Melikertes på Tenedos, som krævede ofringer af spædbørn. De Fønikiske kolonier og i særdeleshed Kartago sættes ofte i forbindelse med kultiske ofringer af spædbørn. Sådanne myter om ofringer af spædbørn kan evt. have haft en apotropæisk funktion (Pache 2004: 142 note 21-22).

116. Navnet Palaimon betyder “bryder”, se note 103. Melikertes-Palaimon er også blevet sammenlignet med den fønikiske gud Melqart, der også forbindes med Herakles (West 1997: 58). Sammenfaldet i navnet Melikertes og Melqart er umiddelbart eneste synlige forbindelse. Idet Melikertes-Palaimon afbildes som en ung delfinridder, mens Melqart er en skægget mand i stil med Herakles (Gebhard 2005a: 171).

117. Græsk: δέσποτα Παλαίμων, ἵλεως ἡμῖν γενοῦ, εἴτ’ οὖν ἐπ’ ἀκταῖς θάσσειτον Διοσκόρω.

118. De augustæiske forfattere og digtere: Varro, *Schol. Aen.* 5.241; Horats, *Ep.* 2.3.123. og Vergil, *Georgica* 1.436, *Æneiden* 5.239. Ovid, *Fas.* 6.473-562; *Met.* 4.416-562 – de post-augustæiske forfattere: Plutarch, *Thes.* 25.5; Statius, *Thebais* 6.10-14; Pausanias 2.1.6; Aelius Aristides, *Isthm. in Pos.* 46.40 (Keil); Philostratos, *Im.* 2.16; *Her.* 19.14; *Vit. Soph.* 551; Hyginus, *Fab.* 2; Ausonius, *Ec.* 1 21 og 22.

119. Hawthorne 1958: 95.

120. Festdagen hvor Mater Matuta blev fejret. Ovid er i øvrigt ikke den eneste, der sammenligner Ino og Mater Matuta. Også Cicero, Hyginus og Lactantius forbinder de to. Cicero omtaler forbindelsen i *Tusculanae Disputationes* 1.12. 28 og i *De natura deorum* 3.19.48.

Ovid beskriver, hvorledes mor og barn, efter at have opholdt sig i havet, skyllede i land ved Tiberen, hvor de blev reddet af Hercules. Af Hercules blev de siden ført til profeten Carmentis, der bød dem velkomne til Italien og fortalte dem, at de skulle blive havguder. Som gudinde ville Ino blive kaldt Leukothea af grækerne, mens romerne ville kalde hende Mater Matuta. Også Melikertes ville ændre navn og blive kaldt Palaimon af grækerne, men Portunus af romerne.

I *Metamorfoserne* fortælles, hvorledes Venus får medlidenhed med Ino og Melikertes i havet. Hun overtaler Neptun til at forvandle dem til havguder, og deres navne ændres til Palaimon og Leukothea. Ovid nævner ikke på noget tidspunkt, at der skulle være en kult for heroen Melikertes-Palaimon i Isthmia.¹²¹

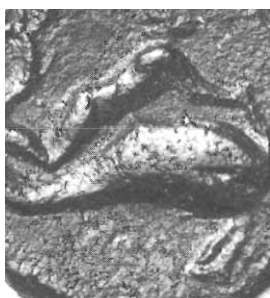

Fig. 6 Melikertes på delfin (Gebhard 2005a: 188).

Dette faktum understøtter, ifølge Hawthorne, hans hypotese om, at kulten i Isthmia ikke eksisterede i før romersk tid.¹²² Pache derimod forklarer Ovids tavshed med, at han primært var optaget af at knytte Melikertes-Palaimon til Rom. Ino og Melikertes blev romerske fra det øjeblik, de blev omsluttet af havet. For netop i forlængelse af den episode bevæger begge Ovids fremstillinger sig væk fra de græske kilder.¹²³ Men bortset fra Euripides, der kort omtaler Palaimon, hvilke andre græske kilder eksisterer der og hvad har de at fortælle om Melikertes-Palaimon og Ino-Leukothea?

121. Ligesom Ovid forbinder Aelius Aristides heller ikke Melikertes-Palaimonkulten med Isthmia. Ingen af dem ser heller en forbindelse mellem Melikertes-Palaimon og De Isthmiske Lege.

122. Hawthorne 1958: 95-98.

123. Pache 2004: 144.

Det var især beretninger om Ino-Leukothea, som den græske litteratur var optaget af. Melikertes-Palaimon optræder sjældent alene. Figuren Ino-Leukothea er kendt fra Hesiods *Ehoiai* (fr. 70.6-7 (West)) og fra Homers *Odysse* (5.333-35). I det 5. årh. bearbejdes fortællingerne om hende yderligere af Aischylos, Sofokles og Euripides.¹²⁴

Myten om Ino og hendes søns død var således bare én af flere historier om Athamas slægt. Myterne rummer en del forskellige fremstillinger af baggrunden for Ino og Melikertes' død. I én version var det Heras skyld, at Melikertes' far og Inos ægtefælle Athamas blev ramt af en sindssygdom, fordi han havde udvist venlighed over for Dionysos.¹²⁵ Slået af vanvid dræber Athamas sin ældste søn Learchos. Dette tvinger Ino til at flygte med spædbarnet Melikertes til en klippe i nærheden af Megara. Herfra kaster hun sig selv og barnet i havet. I en anden version bliver Ino ligeledes sindssyg. Hun dræber Melikertes ved at smide ham ned i en stor kedel med kogende vand, inden hun efterfølgende styrter dem begge i havet.¹²⁶ I en tredje version er Ino jaloux på Athamas' børn med hans første hustru Nefele. Ino planlægger at dræbe sønnen Frixos. Dette mislykkes og i stedet ankommer Frixos sikkert til Kolchis. Dette sagn optræder i periferien til Melikertes-Palaimon myten, om end det forbinder Boiotien (i nogle myter Thessalien) med Kolchis og dermed Ino med Medea.¹²⁷

I det øjeblik Ino og Melikertes opsluges af havet går beretningerne i to forskellige retninger: I den ene bliver mor og barn med det samme udødeliggjort - Ino bliver til havgudinden Leukothea "den hvide gudinde", og modtages af Nereiderne. Melikertes bliver forvandlet til havguden Palaimon, muligvis en anden udgave af Poseidon. Fra Poseidons og Amphitrites helligdom ved Penteskoufi vest for Korinth stammer to terrakottaplader fra det 6. årh. De viser fremstillinger af en ung dreng, som rider henholdsvis på en delfin og på et fabelhavdyr. Drengen kan fortolkes som havguden Melikertes-Palaimon.¹²⁸ Men, som det vil fremgå af det næste afsnit, er drengen på delfinen samtidig selve visualiseringen af myten, der beskriver heroiseringen af Melikertes-Palaimon.

124. Aischylos og Sofokles har begge digtet en tragedie kaldet *Athamas*. Sofokles har også skrevet et drama ved navn *Frixos*, mens Euripides skrev hele to dramaer ved navn *Frixos* (Gantz 1993: 179).

125. Fra Theben stammer historien om Semele og Dionysos, og det var dette sagn, korintherne byggede den isthmiske kult for Melikertes-Palaimon over (Gebhard 2005a: 168 note 10).

126. Euripides sammenkæder Ino og Medea, da de begge dræber deres børn. Kedlen optræder i et fragment hos Pindar og hos Apollodoros.

127. Pache 2004: 204 note 1.86.

128. Gebhard 2005a: 170.

XIV. Herokulten i Isthmia

Episoden i havet fører i nogle mytologiske beretninger frem til den endelige heroisering af Melikertes-Palaimon. Det heroiske aspekt opstod i forlængelse af, at Melikertes' døde krop blev reddet af en delfin, der førte liget til Isthmos, hvor han blev omdøbt til Palaimon. Liggende på strandbredden blev han fundet af den korinthiske konge, Sisyfos, der i øvrigt var bror til Athamas. Sisyfos begravede den døde dreng, og på bud fra Nereiderne afholdt han de første Isthmiske Lege til ære for Melikertes-Palaimon.¹²⁹ Dermed var herokulten etableret. I nogle sagn blev Ino ligeledes heroiseret og begravet på Isthmos. Desuden gjorde folk fra Megara krav på hendes grav, og der blev årligt ofret til hende. Hun skulle efter sigende have haft et *sekos*, en helligdom, i Chaironeia.¹³⁰

Men for de græske digtere, Pindar og senere Euphorion, der var optaget af oprindelsen til de store atletiske fester, var det Melikertes-Palaimons' død og begravelse, som var interessant. Disse to digtere er de tidligste litterære kilder, der kommenterer kulten i Isthmia og samtidig knytter den sammen med De Isthmiske Lege. Som det vil fremgå af det følgende, findes de mest detaljerede oplysninger om Melikertes-Palaimonkulten i de litterære kilder fra den romerske periode (1. og 2. årh. e.Kr.). Den første direkte reference til Melikertes-Palaimon i den græske litteratur forekommer i et fragment af Pindar (518 - 438 f. Kr.).¹³¹

Αἰολίδαν δὲ Σίσυφον κέλονται
ὦ παιδὶ τηλέφαντου ὄρσαι
γέρας φθιμένω Μελικέρτα.

De befalede Sisyfos, søn af Aiolos,
at lade rejse en 'ære', som kan ses vidt
omkring, til hans døde barn Melikertes.
(oversat af M. Kluge)

129. Både Pindar, Isthmiske Epinikier (Drachmann 3.194 / 3.192) og Pausanias (1.44.7-8 / 2.1.3.) beskriver myten.

130. Gebhard 2005a: 169.

131. Pind. *Isthm.* fr. 5.

Tekstens vigtigste ord er *γέρας* (en ære) og *τηλέφαντος* (som kan ses vidt omkring). Sidstnævnte ord bruges i *Odysseen* (24. 83-84.) til at beskrive Achilleus' grav. I *Odysseen* er det tydeligere, at ordet ikke kun henviser til en geografisk ustrækning, men til at æren skal bestå på tværs af tid og rum. Mytefortællingen i Pindars ode, hvori Melikertes optræder, kan i sig selv opfattes som et *τηλέφαντου γέρας*.¹³² Hos Pindar optræder ordet *γέρας* ofte, særligt når han beskriver ceremonier knyttet til herokult, f.eks. ritualer ved fester eller blodofringer til heroer. Ordet *τηλέφαντος* kan muligvis også referere til De Isthmiske Lege status af at være en panhellenisk fest, således at hyldesten til heroen ikke udelukkende var for et lokalt publikum.¹³³ Pindars epinikier rummer adskillige referencer til de myter og til de ritualer, der omfattede herokulten for Melikertes-Palaimon i Isthmia. Selvom De Isthmiske Lege officielt var til ære for Poseidon, blev Melikertes altså hyldet ved Legene: Pindar beskriver f.eks. i *Nemea* 6, hvordan en tyr blev slagtet ved De Isthmiske Lege og i fire oder (*Ol.*13.33, *Nem.* 4,88 og *Isthm.* 2.16 og 8,64) refererer han til vinderkransen ved De Isthmiske Lege, som på dette tidspunkt blev lavet af *selinon*. Senere hos Plutarch (*Quaest. Conviv.* 5.3.1)¹³⁴ fortælles, hvordan kransen først var lavet af pinjegrene, men fordi planten *selinon* blev anvendt af rivalerne fra Nemea, overtog korinthierne denne plante.¹³⁵ Euphorion (det 3. årh.) beretter, at vinderkransen først var lavet af pinjegrene. Således tegner han et billede af en ceremoni til heroen ved De Isthmiske Lege. En ung mand, formentlig Melikertes, blev lagt på en pinjebåre, hvoromkring de forsamlede vindere stod iført sejrskranse.¹³⁶ Denne passage hos Euphorion kæder ligesom Pindar ceremonier til ære for Melikertes sammen med afholdelsen af De Isthmiske Lege.¹³⁷

De første egentlige beskrivelser af de kultiske ritualer til Melikertes-Palaimon i Isthmia findes hos Plutarch (50-120 e.Kr.), i *Theseus* 25.5. Plutarch, der giver Theseus æren for at grundlægge De Isthmiske Lege, fortæller, hvorledes ceremonierne til Melikertes foregik om natten og mere var et slags indivielsesritual (*τελετή*) end en højtidelighed eller en offentlig

132. Pache 2004: 137 mener at ordene referer både til den poetiske beskrivelse af heroens død og også til et konkret synligt kultsted, der var bygget til ære for Melikertes-Palaimon.

133. Gebhard & Dickie 1998: 163.

134. Plutarch citerer i øvrigt både Euphorion og Kallimachos, der begge henviser til at kransen først var af pinje, men senere af vild selleri/*selinon*.

135. Broneer 1962: 259.

136. Euphorion (frag. 84 Powell = frag. 89 Groningen). Der er tvivl om, hvorvidt Euphorion mener, sejrskransen på dette tidspunkt var af pinjegrene eller *selinon*.

137. Gebhard (2005a) 175.

festival. Plutarch giver i øvrigt indtryk af, at ritualerne til ære for Melikertes allerede eksisterede, da Theseus ankom til Isthmia. Hos den romerske digter Statius (40-96 e.Kr.) findes i sjette bog af hans epos *Thebais* en passage (6.10-14) med yderst interessante detaljer om de kultiske ceremonier. Heri beskrives ritualerne til Palaimons 'mørke kult' (*nigra superstitio*), som blev udført ved de sørgmodige altre (*tristes aras*). Her nævnes, hvorledes Leukothea indledte festivalen med sin gråd, og at Isthmos fra alle sider genlød af hendes klageskrig. Senere forfattere som Aelius Aristides (117-181 e.Kr.) og Philostratos (3. årh. e.Kr.) giver ligeledes fascinerende informationer om Melikertes-Palaimonkulten i Isthmia. Kulten indeholdt ifølge Aristides¹³⁸ indvielse *τελετή* og edsbesværgelser samt udførelsen af hemmelige ritualer. Hos Philostratos¹³⁹ er Melikertes-Palaimon ikke død, men sover, da delfinen transporterer ham til Isthmos. Delfinen svømmede ind i det adyton, som Poseidon havde dannet i jorden. Her ventede Sisyfos, som ofrede en sort tyr. Philostratos fortæller, hvordan Sisyfos' ofring af tyren vil blive gentaget og komme til at indgå som en del af mysterierne omkring Palaimons hellige og hemmelige kult. Isthmos omtales desuden som det sted, der siden skal blive Melikertes hjem (*oikos*). Selvom disse digtere har viderebragt interessante oplysninger om heroen og kulten, så kan man ikke komme udenom, at Pausanias er den vigtigste litterære kilde. Pausanias' beskrivelser af myten og af de faktiske forhold i og omkring Isthmia er uvurderlige. Derfor har der i det foregående allerede været citeret fra og henvisninger til Pausanias utallige gange. Men det er da interessant, når Philostratos' malende skildring af et adyton på Isthmos genfindes i Pausanias' nøgterne beskrivelse af bygningerne i helligdommen.¹⁴⁰

XV. Kommentar

Der er flere vanskelige problemstillinger vedrørende de to aspekter af Melikertes-Palaimon figuren. Todelingen af navnet er endnu et eksempel på skismet omkring hans person. Samtidig er de mytologiske beretninger meget brogede og forskelligartede. Grænsen mellem, hvornår Melikertes-Palaimon optræder som gud, hero eller dødelig, er flydende. Endvidere er det forvirrende, at hans alder ikke altid er den samme, idet han snart er en baby, snart en dreng eller endog en fuldvoksen mand i skikkelse af hav- og havneguden Palaimon/Portunus. Hovedsagelig bliver menneskebarnet kaldt Melikertes, og han afbildes f.eks. som et spæd-

138. Aelius Aristides, *Isthm. In Pos.* 46.40 (Keil).

139. Philostratos, *Im.* 2.16.

140. Pausanias 2.2.1.

barn hos sin mor på én type af de romerske mønter.¹⁴¹ Menneskebarnet forvandles i havet, hvor spædbarnet bliver den unge dreng, som ses på en anden type af de romerske mønter, her afbildes han på ryggen af en delfin. Ved sin ankomst til Isthmos omdøbes den nu unge dreng Melikertes, ifølge Pausanias (1.44.8), til heroen Palaimon. På de omtalte terrakotta-plader fra Penteskoufi ved Korinth fortolkes Palaimon som havgud. Hvis denne tolkning er korrekt, afbildes han i dette tilfælde på samme måde som heroen Palaimon. Da Melikertes-Palaimon figuren optræder i mange modsatrettede skikkelser, kan han oprindeligt have været to personer i stedet for én dyrket i forskellige aspekter. Ifølge Gebhard kan dette have været tilfældet i forhistorisk tid, men fra historisk tid var Melikertes-Palaimon en dødelig, som blev til en gud/hero i havet. Efter apoteosen blev Melikertes-Palaimon og hans mor dyrket adskilte steder i den østlige Middelhavsregion.¹⁴²

En besvarelse af spørgsmålet om, hvem Melikertes-Palaimon var, er naturligvis fuldstændig afhængig af, hvilken del af hans figur, som fremhæves. Et eksempel på dette er R.A. Seelingers artikel (1998), som påpeger, at Melikertes-Palaimon faktisk optræder i en stærk dionysisk kontekst.¹⁴³ Familiemæssigt er Dionysos mor Semele samtidig Palaimons tante, og i nogle mytologiske fremstillinger er Semele den indirekte årsag til Palaimons skæbne.¹⁴⁴ Desuden fremstilles Melikertes-Palaimon ridende på en delfin, og nogle gange har han endog en thyrsos over skulderen, mens pinjetræet ofte ledsager Palaimons alter. Disse attributter forbindes også med Dionysos, og R.A. Seelinger mener derfor "at den dionysiske kontekst er vigtig for at forstå herokulten i Isthmia, især da den var på sit højeste i det 2. årh. e.Kr."(oversat af M. Kluge)¹⁴⁵ Endelig henviser Gebhard til, at Cicero grupperer Ino og Palaimon med figurer som Herakles, Asklepios og Dioskurerne.¹⁴⁶ Dermed hører Melikertes-Palaimon til i kategorien af chthoniske guder¹⁴⁷ eller om man vil, til de panhelleniske heroer.

141. Numismatik Lanz, Auction 105, 591, 857.

142. Pache 2004: 174; Gebhard 2005a: 173.

143. Seelinger 1998: 271-80.

144. Det er allerede nævnt, hvorledes Hera i en version slog Athamas med sindssyge, fordi han udviste venlighed overfor Dionysos ved at hjælpe Semele.

145. Seelinger 1998: 271.

146. Gebhard 2005a: 173.

147. 'Ktonisk' betyder 'underjordisk' – dvs. underjordiske guder.

XVI. Herokult og De Panhelleniske Lege

Dette afsnit vil indledningsvis præsentere nogle af de overordnede problemfelter, som diskuteres inden for heroforskning. Det drejer sig eksempelvis om de forskellige kulttyper, om tidspunktet for herokultens opblomstring, og om hvorvidt der var væsentlige forskelle på ofringer til heroer og ofringer til guder. Derefter følger et afsnit om de panhelleniske lege i *periodos*, hvori de vigtigste litterære kilder samt arkæologisk materiale fra Olympia og Nemea bliver belyst og sammenlignet. Til sidst vil informationerne søges samlet til en afsluttende kommentar om herokult og de panhelleniske lege. Her diskuteres det, hvor et eventuelt før romersk kultsted til Melikertes-Palaimon kan have ligget i Isthmia, når kildematerialet sammenholdes med materialet fra de øvrige panhelleniske helligdomme.

Herokult

Den kompleksitet som er kendetegnende for Melikertes-Palaimon og hans kult, er ikke enestående. Begrebet *herokult* er utrolig vanskeligt at definere og for at få klarhed over det brogede materiale arbejder videnskaben med tre hovedkategorier: Gravkult ved forfædrenes grave, kultdyrkelse til ære for de eponyme heroer fra den episke- og mytologiske kreds, samt kultdyrkelse af nyligt heroiserede afdøde.¹⁴⁸ Denne opdeling kan dog volde problemer, idet det kan være vanskeligt at skelne herokult fra forfædrekult, endsige fra kultdyrkelsen af de chthoniske guder. For at vanskeliggøre situationen yderligere er der endnu ikke påvist nogen specielle ritualer eller særlige typer af votivgaver, der kan være med til at skelne den ene kategori fra den anden.¹⁴⁹ Forskellen i den arkæologiske kontekst er som regel, at eponyme - og mytologiske heroer blev dyrket i et heroon,¹⁵⁰ mens forfædrene og de nyligt heroiserede døde oftere blev dyrket ved deres gravsted.¹⁵¹ Men placeringen af et givent heroon blev formentlig foretaget ud fra en overbevisning om, at det pågældende sted netop var heroens gravsted. Grænsen er således hårfin, og spørgsmålet er, om det overhovedet er vigtigt at skelne mellem de forskellige typer herokult?

148. Mazarakis Ainian 1999: 9.

149. Hägg 1987: 93-97.

150. For eksempel *Agamemnoneion* nær Mykene eller *Menelaion* i Therapne nær Sparta.

151. For eksempel Lefkandi, Thermon, Eleusis, Eretria og Marathon.

Kultdyrkelsen af heroer begyndte i sengeometrisk tid, dvs. i det 8. årh. Dette kom mange steder til udtryk i en 'genopdagelse' af forfædrenes gravsteder, ofte blev mykenske grave fortolket som forfædrenes grave. Ved disse grave blev der afholdt kultiske ceremonier i form af rituelle måltider, ofringer og drikofre. Et eksempel på genanvendelse af en bronzealdergrav kommer fra Mykene, hvor kammergrav 220 ved Gravcirkel B både tjente som et samtidigt gravsted og som en grav for forfædrene.¹⁵² Forfædrekulten har givetvis været enkelte familiers ellers slægters måde at kræve retten til det omkringliggende land og kulten var en demonstration af deres historiske krav på og tilknytning til landet.¹⁵³ Opblomstringen af herokult er siden enten blevet anset som en direkte følge af spredningen af de homeriske digte,¹⁵⁴ eller omvendt, at de homeriske digte var inspireret af kultdyrkelsen.¹⁵⁵ At der var et stigende behov for herokult i netop denne periode, skyldes nok et samspil af mange forskellige sociologiske, politiske og religiøse forhold. Men udviklingen af den græske *polis* har sandsynligvis haft stor betydning. Herodyrkelsen foregik som oftest, i modsætning til dyrkelsen af de panhelleniske guder, i lokalt regi. Selvom der findes eksempler på, at mere end én by har gjort krav på samme hero og dennes gravsted,¹⁵⁶ har hver enkelt bystat haft sine heroer. Heroen kan dermed siges at være udtryk for den enkelte bystats individuelle identitet, da han oftest ikke blev tilbedt andre steder (dette gælder ikke for størrelser som Herakles). Heroens funktion var altså at binde *polis* sammen i en fælles identitet, og nogle gange har heroens grav eller kultsted ligefrem været placeret på byens agora.¹⁵⁷ Dette var ofte tilfældet i de koloniserede områder, hvor grundlæggeren blev begravet på byens torv og siden blev dyrket som byens hero. Der er ingen tvivl om, at herokult var et vigtigt element i den græske bystats selvforståelse.¹⁵⁸

I det 6.-5. årh. var dyrkelsen af heroer på sit højeste, hvilket muligvis skyldtes den stærke indflydelse fra Delfi. Delfi billigede herokultens udbredelse og opfordrede til kolonisering af fremmede områder og dannelsen af nye bystater med egne lokale heroer.¹⁵⁹ En heros knogler kunne ligeledes bruges til politiske demonstrationer, mange gange på opfordring fra Delfi. Et

152. Antonaccio 1995: 249-50.

153. Mazarakis Ainian 1999: 10.

154. Farnell 1921.

155. Rohde 1894.

156. For eksempel heroen Hippolytos, der dyrkedes og havde en grav både i Troizen og i Athen.

157. Martin 1951: 195, 200.

158. Antonaccio 1998: 109-21.

159. Antonaccio 1998: 109-21.

sådan eksempel er historien om Theseus' knogler, som Kimon hentede til Athen fra øen Skyros.¹⁶⁰ I mytologien findes beretningen om Pelops' knogler, som skulle vises ved byporten til Troja, førend grækerne kunne indtage byen.¹⁶¹

De rituelle offerceremonier til en hero kunne foregå ved et *eskara* dvs. et lavt alter nær jordoverfladen, mens offerceremonier til en gud typisk foregik ved et *bomos* dvs. et højt alter.¹⁶² Den fremherskende mening er, at offerdyret til heroen blev brændt i en *bothros* og ceremonien indeholdt et blodoffer, dvs. at blodet fra det slagtede dyr blev hældt ned i den pågældende grav eller i en særskilt grube. Der eksisterede to ofringsmetoder: *Thysia*, hvor et stykke af dyret blev taget fra og brændt, mens resten af dyret indgik i det rituelle måltid. Eller *holokaustisk* ofring, hvor hele offerdyret blev brændt.¹⁶³ I perioden fra arkaisk til hellenistisk tid var der ikke forskel i ofringerne til heroen og ofringerne til guderne, men der var færre ceremonier for heroen end for den olympiske gud.¹⁶⁴ I romersk tid ændrede dette sig.¹⁶⁵ Netop efterladenskaber efter ofringer til en hero versus til en gud har Gebhard & Reese analyseret i en artikel.¹⁶⁶ I artiklen sammenlignes knoglematerialet fra Melikertes-Palaimon helligdommens Pit A, B og C med knoglematerialet fundet ved Poseidon-alteret. Disse sammenlignes derudover med knoglematerialet fra en anden grube/pit, der indeholdt rester efter rituelle måltider. Artiklens konklusion er, at der ikke er nogen påviselig forskel mellem efterladenskaberne fra Melikertes-Palaimonkulten og fra Poseidon ofringerne: De er påfaldende ens. I begge tilfælde mangler et overraskende stort antal af de brændte offerdyrs forbensknogler. Et stort antal forbensknogler er til gengæld fundet ubrændte i en affaldsgrube. Dette tyder på, at forbenene blev taget fra og spist, inden resten af dyret blev ofret enten på gudens alter eller i heroens *bothros*.¹⁶⁷ At skikken med at spise dyrets forben ikke

160. McCauley 1999: 85-98. Desuden beretter Plutarch om denne hændelse i *Theseus* (36.1-2) og i *Kimon* (8.3-6).

161. Pausanias fortæller historien om Pelops' knogler og deres dramatiske hjemtur, hvor skibet kæntrede ud for Euboias kyst, inden de til sidst nåede hjem til Olympia. Knoglerne var dog ikke længere at se på Pausanias tid (5.13.4-6).

162. Ekroth mener, at der ikke var nogen forskel i hvilke altre, der blev anvendt til heroerne og til guderne (1998: 119-30).

163. Thysia metoden ansås tidligere for at være tilknyttet ofringer til guderne, mens den holokaustiske metode blev anset som hørende til herokultens ritualer. Den nyeste forskning peger på, at der ikke var nogen forskel det afhang af situationen, hvilket ritual der blev foretrukket: Ekroth 1998: 129.

164. Ekroth 1998: 129; Ekroth 1999: 131.

165. Ekroth 1998: 129.

166. Gebhard & Reese 2005b: 125.

167. Gebhard & Reese 2005b: 125-53.

kun var lokalt betinget til Poseidonhelligdommen i Isthmia, vil fremgå af beskrivelsen nedenfor af ritualerne til Pelops' ære i Olympia.

De panhelleniske lege

Pindar må betragtes som den litterære hovedkilde, når man beskæftiger sig med græsk herokult. Ofte er han tilmed det eneste vidne til eksistensen af en given herokult.¹⁶⁸ Pindar skrev på bestilling sine epinikier til vinderne ved legene i *periodos*. I epinikierne findes mange værdifulde informationer såvel om herokult som om de panhelleniske helligdomme. I det foregående afsnit konkluderedes bl.a. på baggrund af et Pindar fragment, at der var en mytologisk sammenhæng mellem Melikertes-Palaimonkulten og grundlæggelsen af De Isthmiske Lege. Men hvorledes forholder det sig med legene i Olympia, Nemea og Delfi?

De Pythiske Lege adskiller sig fra de øvrige lege i den panhelleniske *periodos*, fordi de mytologisk ikke er knyttet til en hero. Men der er dog ligheder, fordi De Pythiske Lege opstod, da Apollon nedlagde jord-dragen Python. Også disse lege blev således etableret som følge af en bortgang.¹⁶⁹ Fra Olympia stammer flere myter om Pelops og i Nemea har man beretningen om spædbarnet Ofeltes. Der findes to myter, som skildrer grundlæggelsen af De Olympiske Lege.

Den ene myte antager, at det var Herakles, der etablerede Legene til ære for sin forfader Pelops. Denne myte er ældst og fortælles af Pindar i *Ol.* 1.24-25. Pindar fortæller, at Herakles etablerede de første begravelseslege ved siden af Pelops' *σῆμα*. Endvidere at Herakles viede helligdommens temenos, alter og ofringer til sin far Zeus (43-50), mens væddeløbsbanen er knyttet til Pelops. Den anden myte er betydelig yngre og optræder hos Pausanias (2. årh. e.Kr.) I Pausanias' version grundlagde Pelops selv Legene som compensation for at have dræbt Oinomaos i vognvæddeløb og for at ære Zeus. Pausanias fortæller (5.13.1), at Pelops siden kom til at modtage passende ceremonier.

I et helt tredje sagn skildres barnet Pelops, som blev dræbt af sin far Tantalos.¹⁷⁰ Tantalos havde kogt Pelops i en stor kedel og havde serveret ham for guderne. Sagnet fortæller, at guderne hurtigt fandt ud af listen og genskabte Pelops. Men Demeter, der var opslugt af sorg over Persefone, havde nået at spise Pelops' ene skulder. Guderne erstattede derpå den mang-

168. Gebhard & Dickie 1998: 162.

169. Davies 2007: 48.

170. Apollodoros, *Epitome* II, 2-4 samt note 2, som har henvisninger til, hvem der derudover beskriver sagnet.

lende skulder med én af elfenben. I *Ol.* 1 tager Pindar stærkt afstand fra dette sagn om Tantalos' makabre akt. Pindar fortæller i stedet, at Pelops forsvandt, fordi Poseidon blev forelsket i ham og bortførte ham til Olympen. På trods af at Pindar afviser sagnet om Tantalos brutale drab, genfindes detaljer som "kedel" og "skinnende elfenbensskulder" (1.25-27) i hans version om Pelops bortførelse. Pelops var meget ung, måske endda et spædbarn, da Poseidon bortførte ham.¹⁷¹ Da han senere sendes væk fra Olympen, er han blevet en ung mand. Historien om Poseidons rov af spædbarnet Pelops kan, ifølge C.O. Pache (2004), "opfattes som en mytologisk initiation af at blive voksen. Overgangen fra barn til ungt menneske, eller det fejlagtige forsøg herpå, er et centralt emne i mange myter om børnehøroer." (Oversat af M. Kluge)¹⁷²

Også ritualerne til Pelops i Olympia har Pindar beskrevet i *Ol.* 1. 90-100. Der nævnes et blodoffer ved heroens grav, som lå ved siden af et alter, besøgt af mange fremmende. Pelops' berømted strålede vidt omkring fra Olympia. I samme strofe (97-98) nævnes det "at vinderen i resten af sit liv vil nyde den honningsøde ro" (Oversat af M. Kluge). Pelops og De Olympiske Lege er således allerede tæt forbundet på Pindars tid i det 5. årh.

Næsten 700 år senere beskriver Pausanias (5.13.1) Pelops heroon, Pelopion og ritualerne i kulten – kultstedet var omkranset af en stenmur og i indhegningen groede træer, og der var opstillet statuer. Offerdyret var en sort buk, som blev ofret i en *bothros*. Ligesom i Pelops' tilfælde var bukkens skulder den eneste del af dyret, som blev spist. Dette sammenfald forbinder, ifølge C.O. Pache, sagnet om spædbarnet Pelops med ritualerne til ære for heroen Pelops ved De Olympiske Lege.¹⁷³ Paches ræsonnement virker logisk, men på baggrund af Gebhard & Reese's studier af knoglematerialet fra Isthmia, fremstår hendes argument pludselig svagere. I helligdommen i Isthmia blev forbensknoglerne/skulderen¹⁷⁴ ligeledes spist både efter ofringer til Poseidon og til Melikertes-Palaimon. Dette tyder på, at det var en udbredt skik at spise netop denne del af dyret. Måske skal man i stedet forestille sig at inspirationen havde modsat fortegn. At myten om Demeters indtagelse af Pelops' skulder tog

171. Pache 2004: 85-86 argumenterer på baggrund af Kassel 1991, at det ikke var usædvanligt, at guderne blev forelsket i børn endda spædbørn. Pache bringer et eksempel med Adonis, hvor både Afrodite og Persefone forelsker sig i ham. Desuden påpeger hun i note 6, at også spædbarnet Melikertes-Palaimon vækkede begæret hos sine tilbedere. Ifølge Pache udtrykker Aelius Aristides disse følelser i passagen *Isthm. in Pos.* 46. 40 (Keil).

172. Pache 2004: 85.

173. Pache 2004: 92.

174. Ofte hører skulderknoglen med til udskæringen boven/forbenet i hvert fald på mindre dyr som geder, får og lam.

afsæt i nogle overordnede offerritualer. Således understreges Pelops rolle som offerdyr yderligere af, at det var den samme del, som blev spist.

Den arkæologiske kontekst bekræfter eksistensen af et kultsted for Pelops i Olympia, omend dateringen af Pelopion er omdiskuteret.¹⁷⁵ Nyere studier af Pelopion lader til at verificere den teori, der første gang blev foreslået af Dörpfeld, at der lå en forhistorisk tumulus, som blev udjævnet i klassisk tid, hvor området blev omkranset af en mur. Teorien understøttes af de skriftlige kilder, idet den tidligste kilde Pindar, *Første Olympiske Ode* (93), heri beskriver Pelops' *σῆμα*, mens den senere kilde, Pausanias, kun beskriver Pelopion med dets mangedannede omkransningsmur og åbne landskab (se ovenfor).

Da det arkæologiske materiale fra Pelopion i Olympia er mangelfuldt, er der en del ubesvarede spørgsmål om dette heroons udseende og placering i forhold til det olympiske stadion m.m. Udgravninger af Zeushelligdommen i Nemea og i særdeleshed af det velbevarede heroon til Ofeltes kan muligvis supplere den eksisterende viden om forholdene i Olympia.

Myten om etableringen af De Nemeiske Lege findes ikke i Pindars epinikier, men ifølge Gebhard og Dickie var De Nemeiske Lege antageligvis begravelseslege (*ἐπιτάφιος ἄγων*) til ære for Ofeltes.¹⁷⁶ I en senere myte er det Herakles der, efter sejren over den nemeiske løve, omorganiserer Legene og vier dem til sin far Zeus. Generelt er grundlaget for Legene dog myten om spædbarnet Ofeltes: Mens spædbarnet sidder i en mark med vild selleri, *selinon*, dræbes han af en slange. Han var uheldigvis ladt ude af syne af sin barnepige Hypsipyle, fordi hun skulle skænke vand til De Syv mod Theben. De Syv mod Theben afholdt ifølge myten efterfølgende begravelseslege til ære for det døde spædbarn: De første Nemeiske Lege.

Det arkæologiske område ved Zeustemplet i Nemea er udgravet af Stephen G. Miller.¹⁷⁷ I udkanten af helligdommen fandt Miller en struktur, der mindede om Pausanias' beskrivelse af Ofeltes' heroon (2.15.2-3), der i øvrigt er meget lig hans beskrivelse af Pelopion. Miller udgravede en polygonal omfatningsmur, der kan dateres til det 3.-4. årh., med et åbent område i midten. Strukturen var bygget over en tumulus, hvis datering er usikker, idet den enten er fra mykensk tid eller dannet i geometrisk tid af jord, der indeholdt mykensk keramik.¹⁷⁸ De tidligste arkæologiske fund fra heroon i Nemea dateres til det 6. årh., hvilket svarer til den traditionelle datering for etableringen af De Nemeiske Lege i år 573. Materialet

175. Mallwitz 1972: 133-37; Mallwitz 1988: 86-89; Kyrieleis 1990: 177-88.

176. Gebhard & Dickie 1998: 163.

177. Miller 1984: 174-94; Miller 1990; Miller 2002: 239-50.

178. Miller 2002: 240-47.

består bl.a. af rester fra offerceremonier, dvs. brændt træ, aske og dyreknogler samt forskellige votivgaver.¹⁷⁹ Blandt votivgaverne er en geometrisk terrakottafigur, der forestiller en lille dreng. Drengen holder en maske foran ansigtet, hvilket ifølge Miller er en gestus, som er kendetegnet for chthoniske guder.¹⁸⁰ En statuette fra hellenistisk tid forestiller ligeledes en lille dreng, denne har den ene arm rakt i vejret. Det vides ikke, hvad disse figurer symboliserer med deres gestik, men deres tilstedeværelse i helligdommen beviser, at der var en kult i Nemea, der involverede spædbørn. Miller mener, at Ofeltes' kultsted i Nemea blev dannet som en kopi af et tidligt Pelopion i Olympia og i det hele taget, at hele helligdommen i Nemea blev anlagt med Olympia som forbillede. På basis af både studier af landskabet i Nemeadalen og ved hjælp af fund af riller fra vognshjul, rekonstruerer Miller området omkring Ofeltes' heroon, Ofelteion således: På venstre side lå hippodromen, på højre side lå det tidlige stadion og i midten heroon, hvorfra tilskuere kunne følge, når der udspillede sig hestevæddeløb og kapløb.¹⁸¹

Ifølge Miller kan gåden om placeringen af det første olympiske stadion være løst, hvis forholdene i Nemea kan overføres til Olympia. Også Pelopion kan have ligget som et brændpunkt mellem stadion og hippodromet. Det første olympiske stadion begyndte ved Zeusalteret, mens hippodromen lå til højre for Pelops' heroon. I dette område er der gjort adskillige arkæologiske fund af heste og vognfigurer m.m. Miller peger desuden på endnu et muligt sammenfald, idet der både i Nemea og i Olympia er fundet tegn på, at kultstederne i deres tidligste perioder lå ved flodbredden. Samtidig beretter sagnet om Ofeltes, at han, da han blev bidt af slangen, sad på en mark med vild selleri, en plante som kun kan vokse i rigeligt vand. Disse betragtninger får Miller til at spørge "om frisk rindende vand var en nødvendighed for disse heroers kult?"¹⁸² (Oversat af M. Kluge) Spørgsmålet er utrolig interessant, især når man tænker på Melikertes-Palaimons romerske kultsted, der var centreret omkring et vandreservoir, og hvor vandet i den sidste periode faktisk var direkte inkorporeret i hans tempel.

179. Miller 1990: 28, 104-7.

180. Miller 1990: 29.

181. Miller 2002: 248.

182. Miller 2002: 247.

XVII. Kommentar

Sammenstilles informationerne fra de to skriftlige kilder, Pindar og Pausanias, er der stærke indicier for, at tre af de fire panhelleniske lege i den panhelleniske *periodos* begyndte som begravelseslege til ære for en hero. Overordnet set var legene viet til den pågældende helligdoms hovedguddom, dvs. til Zeus i Olympia og Nemea, Poseidon i Isthmia, og til Apollon i Delfi. I Nemea, Olympia og Isthmia dyrkedes en lokal hero ved siden af hovedguddommen. Men ofringer og begravelseslege var ikke kun et fænomen, der var forbeholdt de panhelleniske helligdomme. Herokult bestod som regel af ofringer og lege fejret på eller nær ved heroens grav - eller kultsted. I *Isthm.* 4. 61-73 fortæller Pindar om lege foran Elektras port i Theben. Disse inkluderede ofringer til Herakles og hans 8 myrdede sønner. Herakles havde, efter at han selv havde dræbt sine børn i vanvid, begravet dem ved byporten. Pindar skildrer, hvorledes legenes vindere blev bekranset med myrtekranse, der var en plante knyttet til underverden, og lader forstå, at de kultiske aktiviteter, der bestod af ofringer og fest ved de myrdede drenges altre, begyndte ved solnedgang og fortsatte hele natten (*Isthm.* 4).

Mange af de samme elementer, som Pindar her beskriver, genfindes i de langt senere beskrivelser af Melikertes-Palaimonkulten i romersk tid. Dette tyder på, at der fra græsk tid var en kultisk tradition forbundet med dyrkelsen af heroer. At nogle heroers fest blev panhelleniske i stedet for som de fleste andres at blive afholdt som en lokal fest, skyldes måske snarere den pågældende helligdoms status end selve herokultens.

Sammenholdes Melikertes-Palaimonkulten i Isthmia med dyrkelsen af heroer i de andre panhelleniske helligdomme, virker det usandsynligt at Melikertes-Palaimonkulten i Isthmia først opstod i romersk tid. Skal de tre panhelleniske heroer Pelops, Ofeltes og Melikertes-Palaimon kategoriseres, tilhører de kredsen af mytologiske heroer, som også kaldes chthoniske guder. I to tilfælde kan dette bevises ud fra eksistensen af deres græske heroon. Men præcis hvor i Isthmia det græske kultsted til Melikertes-Palaimon lå, er der givet forskellige bud på, desværre er ingen af forslagene fuldstændig overbevisende. Et eksempel på et sådant forslag er givet af D. Rupp,¹⁸³ som placerer Palaimons græske kultsted i området syd for det arkaiske stadion lige ved stadions startlinje. På baggrund af Broneers datering af monumentbaserne M14, M15 og M16 til den før romerske periode,¹⁸⁴ foreslår Rupp at disse baser udgjorde kultstedet. Den π -formede base M15 var altret, mens M14 og M16 tjente som baser

183. Rupp 1979: 64-72.

184. Broneer 1973: 55.

til henholdsvis en kouros¹⁸⁵ dediceret til Melikertes-Palaimon og en statue af Melikertes-Palaimon på en delfin. Rupps hypotese mangler dog afgørende beviser, idet basernes datering ikke er ordentlig dokumenteret og det heller ikke er sikkert at Rupps rekonstruktion i det hele taget er korrekt. Desuden kan deres funktion lige så godt have været siddepladser til dommerne eller andre vigtige personer, som foreslået af Broneer.¹⁸⁶

Da Pausanias besøgte området i det 2. årh. e. Kr., fortæller han kun, at Sisyfos begravede Melikertes-Palaimon på Isthmos og etablerede lege til hans ære (2.1.3). Ved kysten så Pausanias et alter omkranset af pinjetræer dediceret til heroen. Som før nævnt troede Pausanias, at Melikertes-Palaimon lå begravet i det underjordiske adyton, der må anses for at være hans mytologiske gravsted i den romerske periode. I den græske periode tjente dette formentlig som vandreservoir til stadions atleter. Millers undersøgelse af heroon i Nemea og de mange ligheder med Olympia vil måske med tiden kunne supplere vores viden om helligdommen i Isthmia. Store dele af området i Isthmia er endnu ikke udgravet, bl.a. fordi den moderne by ligger ovenpå. Dette er f.eks. tilfældet med området syd for det arkaiske stadion, der forsvinder under den moderne vej (bilag 4). Melikertes-Palaimons' græske kultsted kan sagtens ligge herunder og hvis det findes, er det ikke usandsynligt, at det har mange ligheder tilfælles med Pelopion i Olympia og Ofeltion i Nemea.¹⁸⁷

185. Denne kouros er fundet i et stort cirkulært votivdepot ca. 60 m fra det romerske Palaimonion. Ridgway 1975: 430 har foreslået, at den var opstillet til Palaimon.

186. Broneer 1973: 55 note 61-63.

187. Gebhard & Dickie 1998: 165.

Fig. 6.5 Melikertes guiding the dolphin (Corinth coin: Road north of St. John's, III-10-1933, no. 6), Scale 4:1.

Fig. 6.6 Marble statue of Melikertes on two dolphins (S-760).

Fig. 7. Mønt og marmorstatue af Melikertes og delfin (Gebhard 2005a: 188).

XVIII. Perspektiverende konklusion

Under mit ophold i Isthmia i februar 2008 introducerede arkæolog Alastar Jackson, der publicerer helligdommens "Arms and Armor" mig for sin teori om, hvorfor det netop var i Korinth-området, at Melikertes-Palaimonkulten opstod, lad mig referere: "Korinth og omegn var en af de mere progressive koloniseringsmagter i det 8.-6. årh. f. Kr. Behovet for at sejle ud har formentlig resulteret i, at en del unge mænd og drenge mistede livet ved druknedøden, idet søfart til tider må have været en yderst risikabel affære. Hvad er mere nærliggende for en bystat, der mistede mange af sine sønner i havet, end at skabe en kult, som netop ærede en druknet dreng? Hver gang Melikertes-Palaimons natlige ritualer og begravelseslege blev afholdt, fik indbyggerne mulighed for via dyrkelsen af Melikertes-Palaimon at begræde tabet af nære familiemedlemmer eller slægtninge, der var sejlet ud og havde mistet livet" (oversat og refereret af M. Kluge).

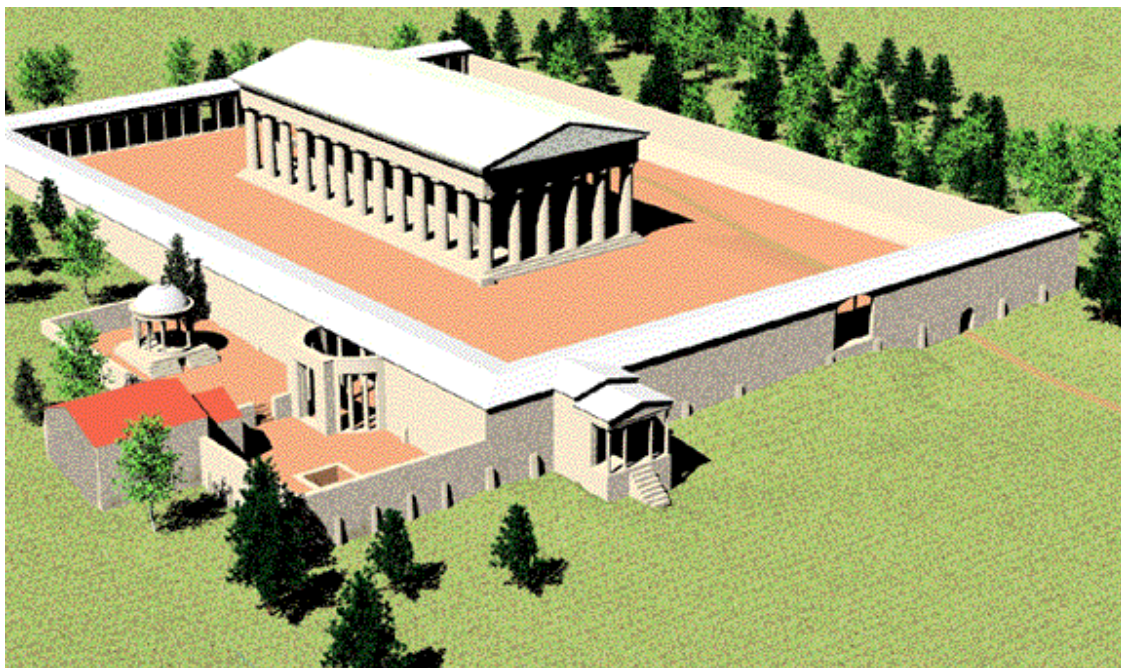
Som Mr. Jackson efterfølgende selv pointerede, er hypotesen uverificerbar med de kilder, vi har til rådighed – men den er inspirerende. For selvom der ikke er direkte beviser for, at Melikertes-Palaimon blev dyrket i Isthmia før ca. 50 e.Kr., findes der mange indirekte indikatorer. Disse er eksempelvis at finde i det skriftlige kildemateriale, i de mange fællestræk med de andre panhelleniske helligdomme og i sammenfald med de ritualer, som er typiske for herokult i al almindelighed. Trods manglen på direkte arkæologisk materiale må konklusionen alligevel være at Melikertes-Palaimonkulten i Isthmia eksisterede i græsk tid.

Men ét er helligdommens udseende gennem tiden og spekulationerne om, hvorvidt Melikertes-Palaimons græske kultsted måske lå ved siden af det arkaiske stadion, som det var tilfældet med kultstederne i Nemea og Olympia. Et andet er, hvordan de faktiske fund fra Melikertes-Palaimons romerske kultsted skal fortolkes. De materielle fund er komplicerede og stadig genstand for undersøgelser. Et af de sidste nye publicerede abstracts¹⁸⁸ handler således om “Nye skulpturfund fra Palaimonion” (ved Mary Sturgeon fra University of North Carolina at Chapel Hill). De ’nye’ fund består bl.a. i genopdagelser af forskellige fragmenter, som er blevet sat sammen til statuer i overlegemes størrelse. Disse har vist sig at være vigtige tilføjelser til samlingen af romersk skulptur i Grækenland. En af statuerne bærer en kortærmet tunika og en græsk kappe. Den dateres fra midten til sidste halvdel af det 2. årh. e.Kr. En anden er ligeledes iført en kortærmet tunika og har rejsekappe og sandaler på. Denne statue er en af tre figurer med ensartet påklædning, der alle bærer fakler. Disse fakler henviser formentlig til Palaimonkultens natlige ritualer. Ifølge M. Sturgeon stod statuerne udendørs i Palaimonområdet i den antoninske periode sammen med statuer af profeten Blastos og Sisyfos, den legendariske stifter af Melikertes-Palaimons lege og kult.¹⁸⁹

Hvis Gebhards sene datering sammenføres både med de nyeste udgravnings-resultater og med Broneers undersøgelser, kan udviklingen af Melikertes-Palaimons romerske kultsted i korte træk beskrives som følgende (se grundplanerne):

188. The University of Chicago Excavations at Isthmia afholdt i juni 2007 et symposium “Half a century on the Isthmus”; abstracts herfra blev i februar 2008 publiceret på udgravningens hjemmeside.

189. Sturgeon 2008 hentydningen til statuen af profeten Blastos er mig bekendt ikke publiceret andre steder <http://humanities.uchicago.edu/orgs/isthmia/isthmia.html>.

*Fig. 8. 3D rekonstruktion af Palaimonområdet i fase V efter Gebhard
(University of Chicago Excavations at Isthmia)*

Fase I: Pit A bliver omringet af en lav mur, efter at være blevet åbnet i ca. 50 e.Kr. Vest for Pit A lå et forladt reservoir, der tidligere havde været tilknyttet det græske stadion. Dette identificeres som Palaimons adyton.

Fase II: Pit B bliver åbnet i ca. 80/90 e.Kr. og erstatter Pit A. Omfatningsmuren bliver udvidet. En rampe anlægges til at forbinde Pit B med området foran reservoiret/Palaimons adyton.

Fase III: Det første tempel til Palaimon bliver bygget på den østlige side af Poseidons temenos i ca. 120/138 e.Kr.. Kort derefter bliver Pit C åbnet og den sydlige omfatningsmur konstrueret. Den midterste del af komplekset adskiller Pit C fra det ceremonielle område nær reservoiret/Palaimons adyton.

Fase IV: Den semicirkulære struktur bliver bygget, formentlig som en indgangsportal mellem Palaimontemplet og området ved Pit C.

Fase V: Med udvidelsen af Poseidons temenos i ca. 160 e.Kr. bliver Palaimontemplet flyttet til den sydvestlige indhegning, hvor det ved hjælp af en underjordisk passage forbindes med reservoiret/Palaimons adyton. Sydbygningen bliver bygget på den sydlige side af Palaimonions indhegning, og bygningens mure fortsætter mod syd under den moderne vej.

Overordnet giver det arkæologiske materiale altså indsigt i en kultisk ekspansion, som kulminerede i slutningen af det 2. årh. e.Kr. med bygningen af det sene tempel med åbning i podiet. De nye skulpturfund dateres til den samme periode. Også Pit C, der var den største af de tre pits, viser tegn på udpræget brug indtil godt ind i det 3. årh. e.Kr. De seneste keramikfund fra Pit C dateres til ca. 240 e.Kr.¹⁹⁰ Endvidere lå de enestående Palaimonlamper, der ikke er fundet andre steder i det romerske rige, spredt over hele kultområdet. Introduktionen af disse lamper sættes til fase II lige før 100 e.Kr., og lamperne blev brugt i resten af kultens levetid. Bevaret knoglemateriale fra de tre depoter vidner desuden om, at de ofrede dyr blev brændt hele, dvs. som holokaustiske ofre. Offerdyrene var primært kvæg, men i Pit B og Pit C var der ligeledes rester af brændte knogler fra får og geder. I forhold til Pit A var koncentrationen af knogler i Pit B og Pit C af mindre omfang. Samtlige tre depoter indeholdt ubrændte knogler. I Pit C var disse hesteknogler, mens der i Pit A og B lå nogle få ubrændte knogler fra kvæg.¹⁹¹

En fjerde grube, kaldet 'askedepotet', blev udgravet i 1980 udenfor omfavningsmuren til det sene tempel. Askedepotet dateres til 161 e.Kr. (fase V). Denne datering bygger på, at det sene tempel første gang ses på mønter fra Lucius Verus regeringstid (161-167 e.Kr.). Således skabes en *terminus post quem* datering til 161 e.Kr. for askedepotet. Oprindeligt blev gruben brugt til at blande kalk i (ligesom kalkbassinet fra periode IV, bilag 6), men herefter blev det fyldt med en blanding af aske, brændte knogler, keramik samt små stykker af sort skifer og hvid marmor. Indholdet lå i lag med jord imellem, dvs. at depotet er blevet fyldt over længere tid. Keramikken har samme karakteristika som keramikfund fra Pit C. Gruben har ingen brandspor, og derfor må de holokaustiske ofringer være foregået et andet sted. Et højst usædvanligt fund er fire brændte kyllingeben. Askedepotet kan enten have været knyttet til Palaimonkulten eller måske til en helt anden hero.¹⁹²

190. Gebhard & Reese 2005b: 137-38.

191. Gebhard & Reese 2005b: 133.

192. Gebhard & Reese (2005b) 133, 139.

Som nævnt peger det arkæologiske materiale på, at Melikertes-Palaimonkulten var særlig blomstrende og i hvert fald veletableret i slutningen af 2. årh. e.Kr. Samme forhold afspejles i de skriftlige kilder, hvor de mest detaljerede beskrivelser af kulten i Isthmia stammer fra forfattere, der skriver i det 2.-3. årh. e.Kr., eksempelvis Plutarch, Aelius Aristides, Pausanias og Philostratos. Men også den tidlige kristne forfatter Clemens fra Alexandria (160-215 e.Kr.) beskriver, hvorledes der blev sørget over Melikertes ved De Isthmiske Lege. Han skriver endvidere, at de panhelleniske lege blev afholdt til ære for de døde, og at legene i virkeligheden var mysterier, omend de samtidig var offentlige. Clemens fra Alexandria havde ikke meget tilovers for de panhelleniske lege, primært fordi de var hedenske, ligesom de dionysiske fester, for ham påvirkede livet i en negativ retning.¹⁹³

Forskere der, som J.G. Hawthorne¹⁹⁴ og M. Piérart,¹⁹⁵ har argumenteret for, at Melikertes-Palaimonkulten i Isthmia simpelthen var et produkt af den imperialistiske ånd som omgav Augustus, er efter min overbevisning blevet modbevist utallige gange i det foregående. Bare Gebhards senere datering modsvarer påstanden, om at Melikertes-Palaimonkulten ikke eksisterede før augustæisk tid. Hvis kulten udelukkende var en romersk 'opfindelse' ville den hverken have eksisteret under Augustus eller på Ovids tid med Gebhards datering. Omvendt kan H. Koester alligevel godt have ret i, at Melikertes-Palaimonkulten i romersk tid udviklede sig til en mysteriekult.¹⁹⁶ Den romerske kult havde med andre ord nok afsæt i en græsk tradition, men den udviklede sig selvstændigt og indførte nye ritualer. Disse kom muligvis til udtryk i skikken med holokaustiske ofringer af hele dyr i en *bothros*. Ifølge Koester¹⁹⁷ praktiseredes i klassisk tid ikke hele brandofre, idet offerdyret i stedet blev brændt stykke for stykke i mindre gruber. Gebhard peger i sin artikel 2005a på, at de romerske kolonister i Korinth kunne have haft interesse i at genoptage de traditionelle sørgeceremonier til Melikertes-Palaimon. Derpå kunne de bedre kræve retten til at afholde de prestigefulde Isthmiske Lege f.eks. på bekostning af Sikyon. Samtidig tog de romerske kolonister kulten til sig og udviklede en helt ny helligdom til heroen. Det romerske kultsteds centrum lå omkring en underjordisk passage (det klassiske reservoir), der blev opfattet som Palaimons adyton eller

193. Clemens fra Alexandria, *Protreptikos* 2.29.

194. Hawthorne 1958: 92-98.

195. Piérart 1998: 85-109.

196. Koester 1990: 355-66.

197. Koester 1990: 365.

grav. Der kan dermed spores både kontinuitet og fornyelse i den måde, hvorpå Melikertes-Palaimonkulten blev praktiseret i den romerske periode.¹⁹⁸

Der er ingen tvivl om, at Melikertes-Palaimonkulten i hvert fald i romersk tid var en institution i helligdommen. Alene det romerske kultsteds placering tæt på Poseidontemplet understreger kultens betydning og tilknytning til havguden. At kendskabet til Melikertes-Palaimonkulten har været udbredt vidt omkring skyldes formentlig mest at helligdommen var panhellenisk, idet stedet blev besøgt af mange forskellige folk, når Legene blev afholdt. Geografisk var helligdommen i Isthmia ligeledes et knudepunkt både for folk, der rejste over land og for trafik ad søvejen. Sandsynligvis har kulten også appelleret til de handels- og sørejsende. Disse ofrede muligvis til og/eller deltog i de natlige ritualer i håb om at sikre sig selv mod uvejre på havet. Citatet herunder er som før nævnt fra Euripides, *Ifigeneia i Tauris* (v.270-72). Heri beskrives, hvorledes Palaimon i kraft af sin herkomst som havgudinden Leukotheas søn, var knyttet til havet som beskytter af søfolk allerede i det 5. årh.

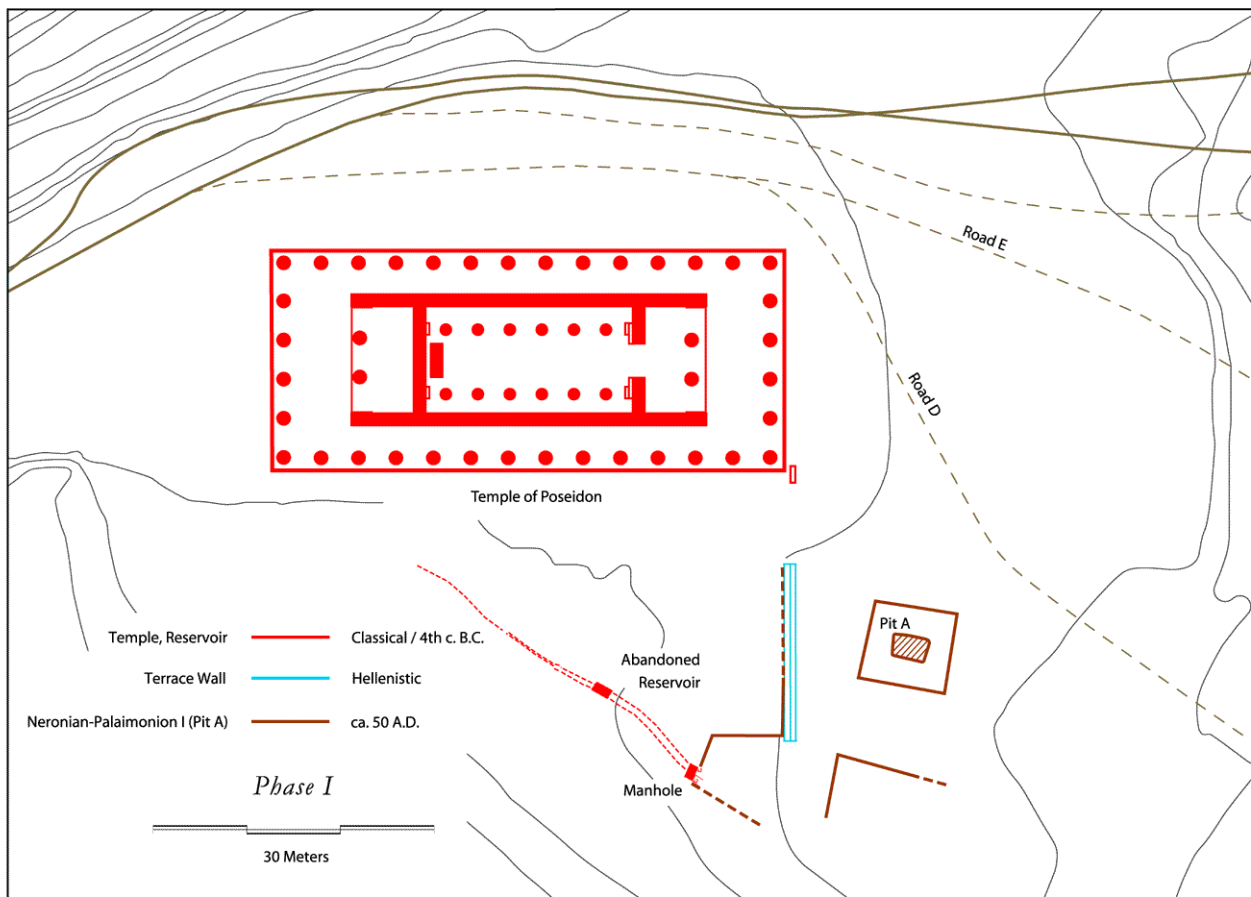
Ἦ Ποντίας παῖ Λευκοθέας, νεῶν φύλαξ,
δέσποτα Παλαίμον, ἴλεως ἡμῖν γενοῦ,

”Herre Palaimon, skibenes og sømændenes beskytter,
søn af havgudinden Leukothea, vær nådig mod os.”
(Oversat af M. Kluge)

198. Gebhard 2005a: 203.

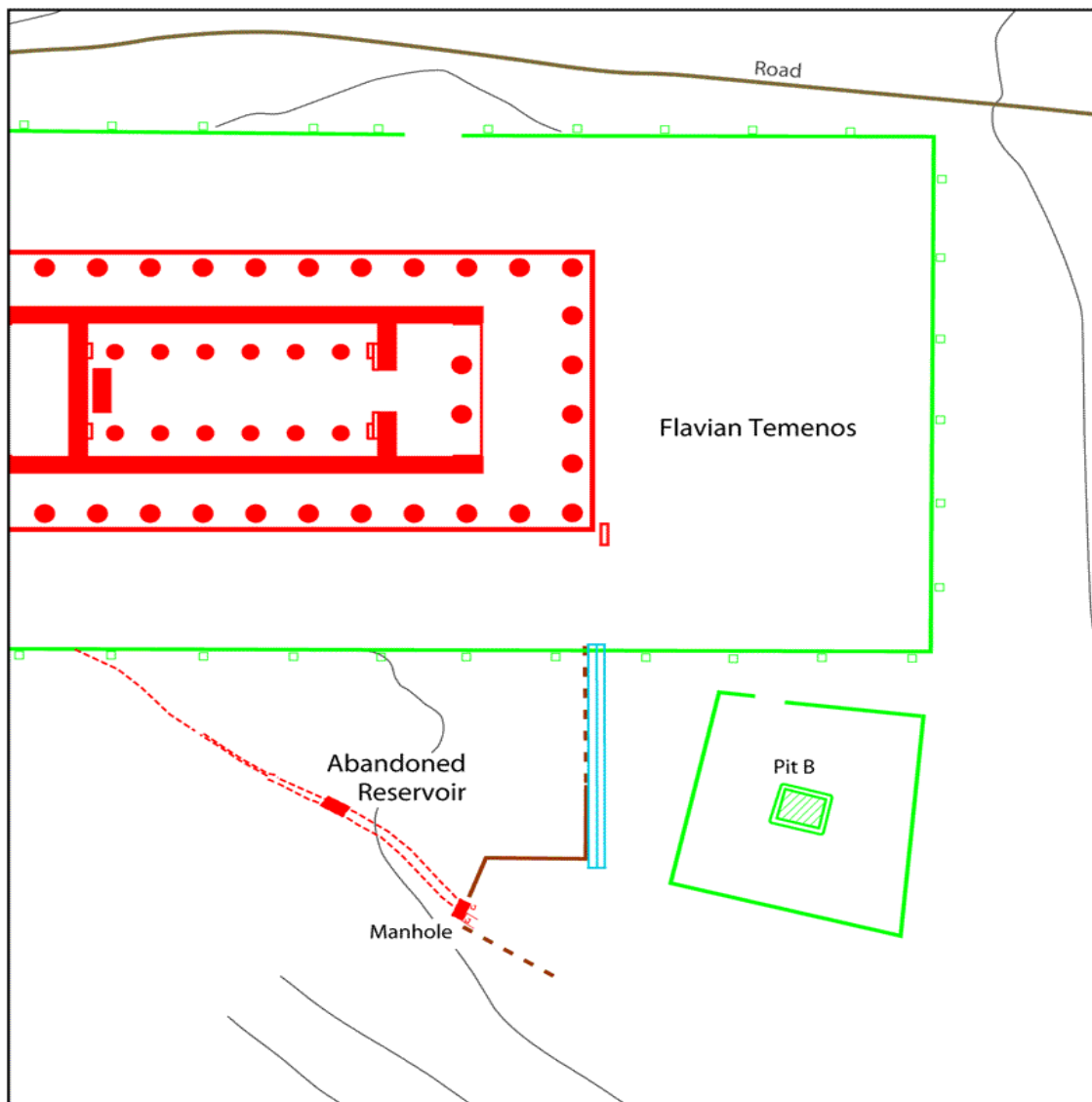
Melikertes-Palaimon helligdommen: Fase I

Ofringshullet Pit A er omringet af en lav væg, der blev åbnet ca. 50 e.Kr. Vest herfor lå et forladt reservoir, der tidligere havde været tilknyttet stadionet, der identificeres som Palaimons adyton.

Melikertes-Palaimon helligdommen: Fase IIa

Pit B blev åbnet i ca. 80/90 og erstatter Pit A. Indhegningen blev udvidet. En rampe forbandt Pit B med området foran reservoiret (Palaimons adyton).

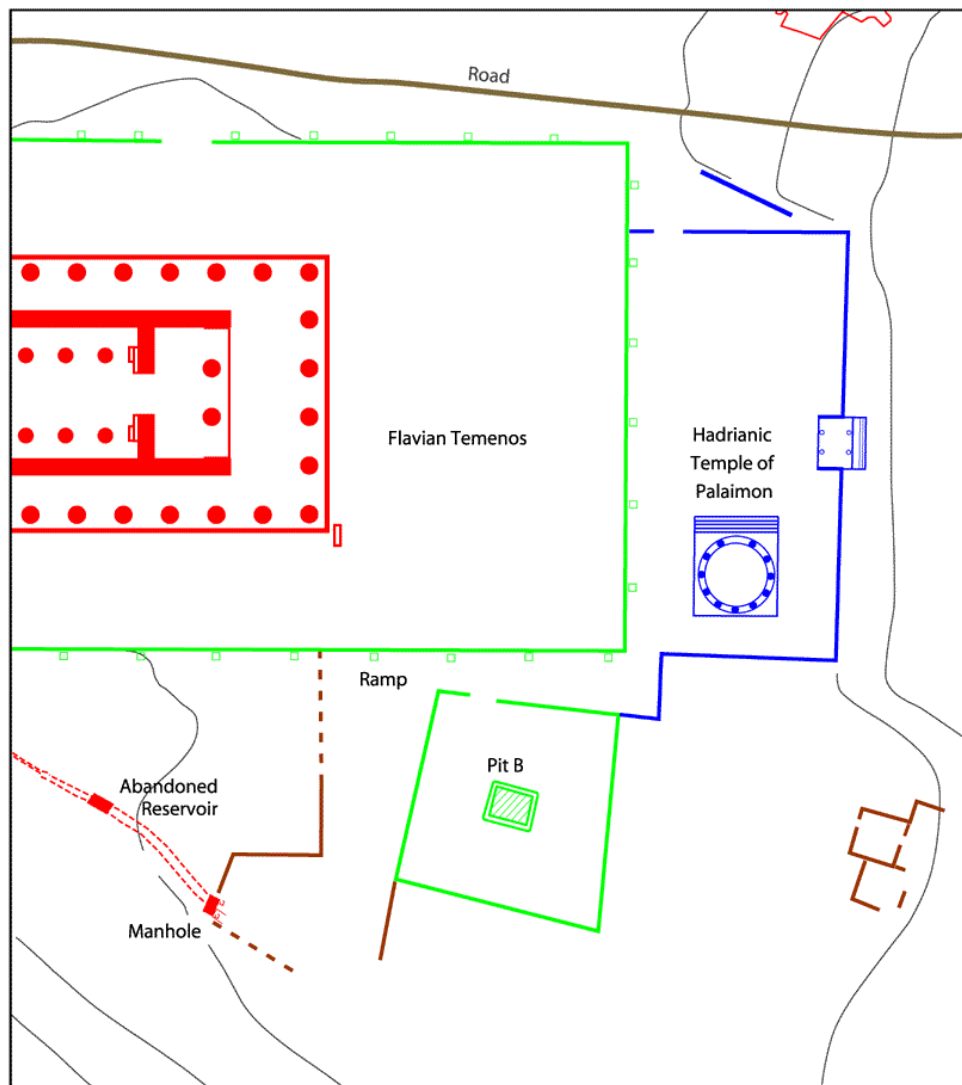

Temple, Reservoir	— (Red line)	Classical / 4th c. B.C.
Terrace Wall	— (Blue line)	Hellenistic
Neronian-Palaimonion I	— (Brown line)	ca. 50 A.D.
Flavian-Palaimonion II	— (Green line)	ca. 80/90 A.D.

Phase IIa

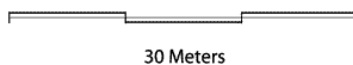
Melikertes-Palaimon helligdommen: Fase IIb

Pit B blev åbnet i ca. 80/90 og erstatter Pit A. Indhegningen blev udvidet. En rampe forbandt Pit B med området foran reservoiret (Palaimons adyton).

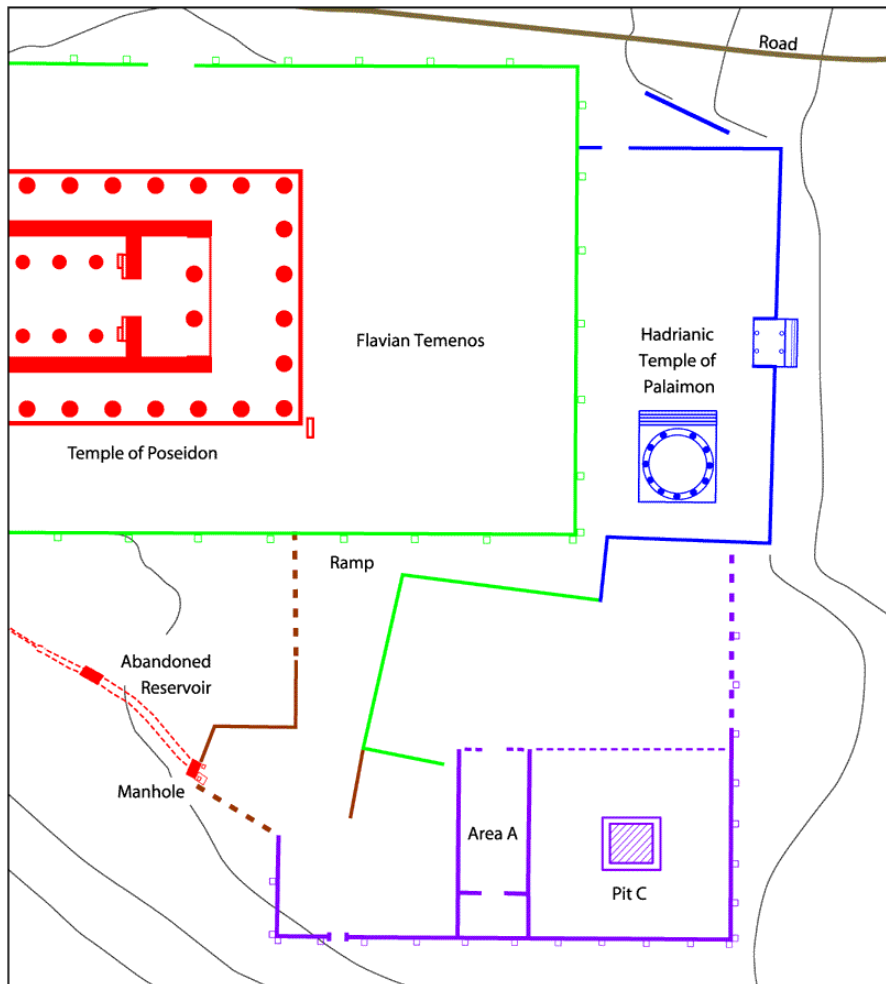
Temple, Reservoir	—	Classical / 4th c. B.C.
Neronian-Palaimonion I	—	ca. 50 A.D.
Flavian-Palaimonion II	—	ca. 80/90 A.D.
Hadrianic Precinct	—	ca. 120/138 A.D.

Phase IIb

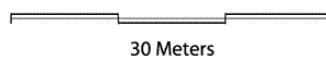
Melikertes-Palaimon helligdommen: Fase III

Det første tempel til Palaimon blev bygget på den østlige side af Poseidons temenos i ca. 120/138. Kort derefter blev Pit C åbnet og den sydlige indhegnings mur blev konstrueret. Bygning A adskiller Pit C fra det ceremonielle område nær reservoiret (Palaimons adyton).

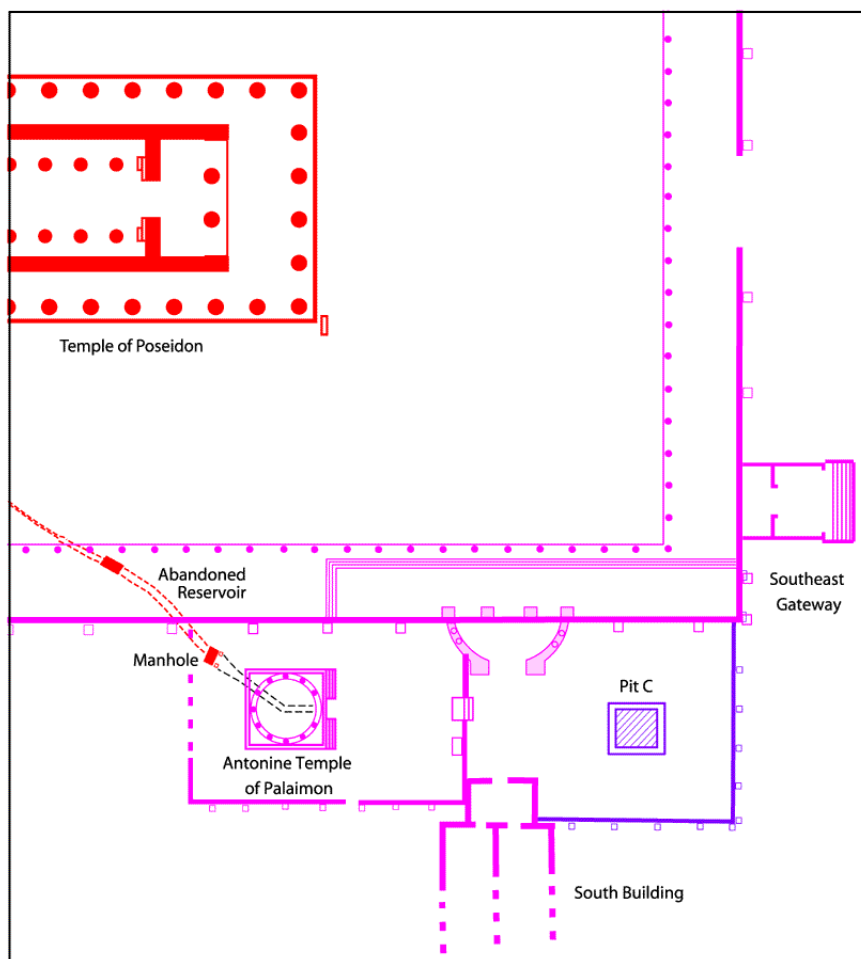
Temple, Reservoir	—	Classical / 4th c. B.C.
Neronian-Palaimonion I	—	ca. 50 A.D.
Flavian-Palaimonion II	—	ca. 80/90 A.D.
Hadrianic Precinct	—	ca. 120/138 A.D.
Palaimonion III (Pit C)	—	ca. 130/150 A.D.

Phase III

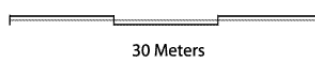
Melikertes-Palaimon helligdommen: Fase V

Med udvidelsen af Poseidons temenos i ca. 160/180 e.Kr. blev Palaimontemplet flyttet til den sydlige indhegning, hvor det vha. en underjordisk passage til blev forbundet til reservoiret (Palaimons adyton). Building B blev bygget på den sydlige side af indhegningen og fortsatte mod syd under den moderne vej.

Temple, Reservoir	—	Classical / 4th c. B.C.
Palaimonion III	—	ca. 130/150 A.D.
Antonine Temple of Palaimon - Palaimonion V	—	ca. 161/169 A.D.

Phase V

Bilag 1

Pit C i forgrunden set mod vest. Fase III-V (Foto: M. Kluge, Isthmia februar 2008).

Bilag 2

Pit C i forgrunden set mod øst. Fase III-V (Foto: M. Kluge, Isthmia februar 2008).

Bilag 3

Den midterste bygning mellem de to rektangler, det sene tempel i baggrunden. Set mod vest. Fase III-V (Foto: M. Kluge, Isthmia februar 2008).

Bilag 4

Sydturen til den midterste del. Bygningens mur forsvinder under den moderne vej. Set mod syd. Fase V (Foto: M. Kluge, Isthmia februar 2008).

Bilag 5

*Den semicirkulære struktur set mod nordøst. Fase IV.
(Foto: M. Kluge, Isthmia februar 2008).*

Bilag 6

*Kalkbassin med terracottategl. Nordsiden af den semicirkulære struktur. Fase IV.
(Foto: M. Kluge, Isthmia februar 2008).*

Bilag 7

*Pit B, den sydlige del set mod øst. Fase II.
(Foto: M. Kluge, Isthmia februar 2008).*

Bilag 8

Muren fra sydstoan der gennemskærer Pit B. Fase IV-V (Foto: M. Kluge, Isthmia februar 2008).

Bilag 9

Pit A set mod nordøst. Fase I. (Foto: M. Kluge, Isthmia februar 2008).

Bilag 10

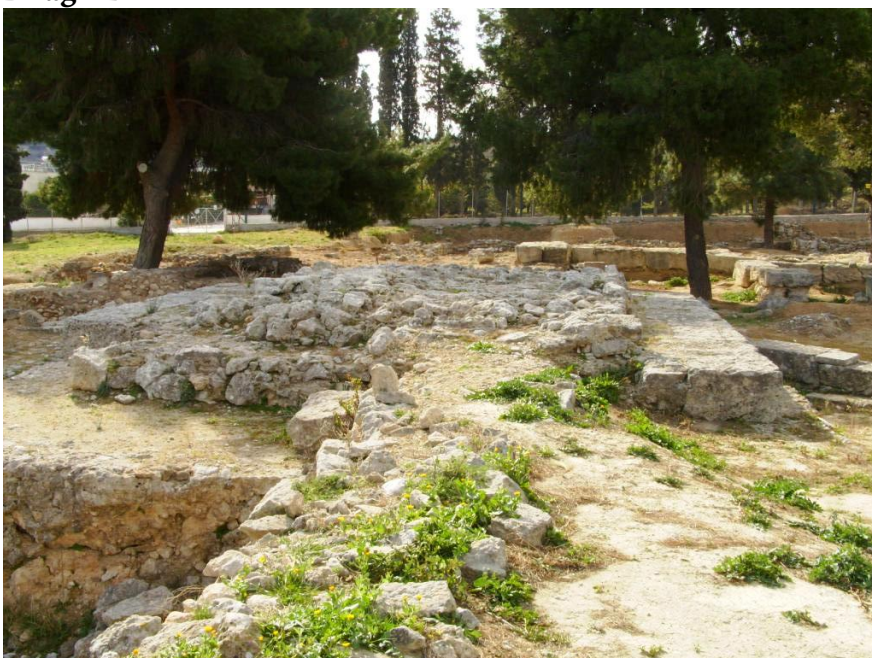
Depot foran Pit A set mod nordøst. Fase I. (Foto: M. Kluge, Isthmia februar 2008).

Bilag 11

Den nordlige omfatningsmur til Pit A og Pit B bestod af småsten. Set mod nordøst. Fase I-II (Foto: M. Kluge, Isthmia februar 2008).

Bilag 12

Fundamentet til det første tempel fra Hadrians regeringstid. Fase III. (Foto: M. Kluge, Isthmia februar 2008).

Bilag 13

*Fundamentet til det andet tempel med åbning i podiet fra den antoninske periode. Fase V.
(Foto: M. Kluge, Isthmia februar 2008).*

Bibliografi

- Alcock, S.E. 1993. *Graecia Capta. The Landscapes of Roman Greece* (Cambridge).
- Antonaccio, C.M. 1995. *An Archaeology of Ancestors: Tomb Cult and Hero Cult in Early Greece* (Lanham).
- Antonaccio, C.M. 1999. "Colonization and the Origins of Hero Cult", i R. Hägg (ed.), *Ancient Greek Hero Cult. Proceedings of the Fifth International Seminar on Ancient Greek Cult, Göteborg University, 21-23 April 1995*. ActaAth-8: 16 (Stockholm) 109-21.
- Broneer, O. 1962. "The Isthmian Crown", *American Journal of Archaeology* 66: 259-63.
- Broneer, O. 1971. *Isthmia I. the Temple of Poseidon* (Princeton).
- Broneer, O. 1973. *Isthmia II. Topography and Architecture* (Princeton).
- Broneer, O. 1977. *Isthmia III. Terracotta Lamps* (Princeton).
- Davies, J. 2007. "The Origins of the Festivals, Especially Delphi and the Pythia", i S. Hornblower & C. Morgan (eds.), *Pindar's Poetry, Patrons, and Festivals from Archaic Greece to the Roman Empire* (Oxford) 47-69.
- Ekroth, G. 1998. "Altars in Greek Hero-Cults. A Review of the Archaeological Evidence", i R. Hägg (ed.), *Ancient Greek Cult Practice from the Archaeological Evidence. Proceedings of the Fourth International Seminar on Ancient Greek Cult, Swedish Institute at Athens, 22-24 October 1993* (Stockholm) 119-30.
- Ekroth, G. 1999. *The Sacrificial Rituals of Greek Hero-Cult in the Archaic to the Hellenistic Period* (Stockholm).
- Farnell, L.R. 1921. *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality* (Oxford).
- Gantz, T. 1993. *Early Greek Myth: A Guide to Literary and Artistic Sources* (Baltimore).
- Gebhard, E. 1973. *The Theater at Isthmia* (Chicago).
- Gebhard, E. 1993a. "The Evolution of a Pan-Hellenic Sanctuary: From Archaeology Towards History at Isthmia", i N. Marinatos & R. Hägg (eds.), *Greek Sanctuaries: New Approaches* (London) 154-77.
- Gebhard, E. 1993b. "The Isthmian Games and the Sanctuary of Poseidon in the Early Empire", i T. Gregory (ed.), *The Corinthia in the Roman Period*. Journal of Roman Archaeology Suppl. 8 (London) 78-94.
- Gebhard, E. 2002. "The Beginnings of Pan-Hellenic Games at the Isthmus", i H. Kyrieleis, *Olympia 1875-2000* (Mainz am Rhein) 221-37.
- Gebhard E. 2005a. "Rites for Melikertes-Palaimon in the Early Roman Corinthia", i D.N. Schowalter (ed.), *Urban Religion in Roman Corinth: Interdisciplinary Approaches (Harvard Divinity School January 7-10, 2002)* (Harvard) 165-203.
- Gebhard, E. & Dickie M.W. 1998. "Melikertes-Palaimon: Hero of the Isthmian Games", i R. Hägg (ed.), *Ancient Greek Hero Cult. Proceedings of the Fifth International Seminar on Ancient Greek Cult, Göteborg University, 21-23, 1995*. ActaAth-8:16 (Göteborg) 159-65.
- Gebhard, E., Hemans, F. & Hayes. J. 1998. "University of Chicago Excavations at Isthmia 1989: III", *Hesperia* 67: 453-504.

- Gebhard, E. & Reese, D. 2005b. "Sacrifices for Poseidon and Melikertes-Palaimon at Isthmia", i R. Hägg (ed.), *Olympian and Chthonian Cult. Proceedings of the Sixth International Seminar on Ancient Greek Cult, Göteborg University 1997* (Göteborg) 125-53.
- Geagan, D.J. 1989. "The Isthmian Dossier of P. Licinius Priscus Juventianus", *Hesperia* 48: 349-60.
- Gregory, T.E. & Mills, H. 1984. "The Roman Arch at Isthmia", *Hesperia* 53: 407-45.
- Hägg, R. 1987. "Gifts to the Heroes in Geometric and Archaic Greece", i T. Linders & G. Nordquist (eds.), *Gifts to the gods. Proceedings of Uppsala Symposium 1985* (Uppsala) 93-97.
- Hawthorne, J. 1958. "The Myth of Palaimon", *TAPhA* 89: 92-99.
- Kajava, M. 1991. "When Did the Isthmian Games Return to the Isthmus? (Rereading 'Corinth' 8.3.1.53)", *CPh* 97: 168-78.
- Koester, H. 1990. "Melikertes at Isthmia: A Roman Mystery Cult", i D.L. Balch, E. Ferguson, & W.A. Meeks (eds.), *Greeks, Romans, and Christians: Essays in Honour of Abraham J. Malherbe* (Minneapolis) 355-66.
- Kyrieleis, H. 1990. "Neue Ausgrabungen in Olympia", *AntW.* 21: 177-88.
- Kyrieleis, H. 2002. "Zu den Anfängen des Heiligtums von Olympia", i H. Kyrieleis, *Olympia 1875-2000* (Mainz am Rhein) 213-20.
- McCauley, B. 1999. "Heroes and Power: The Politics of Bone Transferal", i R. Hägg (ed.), *Ancient Greek Hero Cult. Proceedings of the Fifth International Seminar on Ancient Greek Cult, Göteborg University, 21-23 April 1995 (ActaAth-8: 16)* (Stockholm) 85-98.
- Mallwitz, A. 1972. *Olympia und seine Bauten* (München).
- Mallwitz, A. 1988. "Cult and Competition Locations at Olympia", i W. Raschke, *Archaeology of Olympics: The Olympics and Other Festivals in Antiquity* (Madison) 86-89.
- Martin, R. 1951. *Recherches sur l'agora grecque. Etudes d'histoire et d'architecture urbaines* (Paris).
- Mazarakis Ainian, A. 1999. "Reflections on Hero Cult in Early Iron Age Greece", i R. Hägg (ed.), *Ancient Greek Hero Cult. Proceedings of the Fifth International Seminar on Ancient Greek Cult, Göteborg University, 21-23 April 1995. ActaAth-8:16* (Stockholm): 9-36.
- Miller, S. 1983. "Excavations at Nemea", *Hesperia* 53: 174-94.
- Miller, S. 1990. *Nemea, a guide to the site and museum* (Berkeley).
- Miller, S. 2002. "The Shrine of Opheltes and the Earliest Stadium of Nemea", i H. Kyrieleis (ed.), *Olympia 1875-2000* (Mainz am Rhein) 239-50.
- Morgan, C. 2002. "Origins of the Isthmian Festival", i H. Kyrieleis (ed.), *Olympia 1875-2000* (Mainz am Rhein) 251-71.
- Pache, C.O. 2004. *Baby and Child Heroes in Ancient Greece* (Champaign, IL).
- Ridgway, B.S. 1975. "A Poros Kouros from Isthmia" *Hesperia* 44: 426-30.
- Piérart, M. 1998. "Le culte de Palaimon á Corinthe", *Kernos* 11: 85-109.

- Rohde, E. 1894. *Psyche* (Freiburg).
- Rupp, D.W. 1979. "The Lost Classical Palaimon Found", *Hesperia* 48: 64-72.
- Seelinger, R.A. 1998. "The Dionysiac Context of the Cult of Melikertes-Palaimon at the Isthmian Sanctuary of Poseidon", *Maia* 50: 271-80.
- Sturgeon, M. 2008. "New Sculpture from the Palaimonion at Isthmia", <http://humanities.uchicago.edu/orgs/isthmia/isthmia.html>.
- Will, E. 1955. *Korinthiaka: Recherches sur l'histoire et la civilisation de Corinthe des origines aux guerres médiques* (Paris).
- West, M. 1997. *The East Face of Helicon* (Oxford).